

В ВРАЖЛИВИХ

БЕЖА

Книжка "1925"

ОПОВІДАННЯ

ВАСИЛЬ ВРАЖЛИВИЙ

З Е М Л Я

ХАРКІВ
КНИГОСПІЛКА
1925

З Е М Л Я

Тиша. Буденний сірий вокзал. Понівечені вікна та каштанові покусані двері. Навколо зморщені кущі жовтої окації. Біля буфера, що висить замість дзвінка, похмурий сонний дядько. У відчиненім вікні вокзалу довговолоса голова телеграфіста. Осторонь, далі до семафору на степ, самотня будка, що видає старовинною камплицею. І над усім цим байдуже небо з вечірнім пругом та серед повітря золотий пил комарів.

Одним словом, це була одна з тих станцій, що спить усе життя і незадоволено бубонить буфером, почувши з депеші про потяг. Тут я встав з пасажирського потягу, щоб не опинитися в руках меткого контролера. Їхав, звичайно, з копійками, з полотняною торбою, де лежало сало і хліб. Насамперед я звернувся до сторожа, чи не знає він, де тут можна попоїсти. Дядько мляво прокинувся, вийняв з кешені люльку, насипав махри, і навіть не подивився на мій бік. Довелося вирішити, що йому позакладало, й підійти до телеграфіста. Цей поставився уважніше, хоч на запитання й не відповів, але зате почав докладно розпитувати, чого я тут устав та куди їду, хто я такий... І, кінець-кінцем, скінчив свою думку про їжу так:

— Не скажу. Бачте, чужому чоловікові... виду вашого я небачив, а агентів хтось гавкне, то...

В цей час у кімнату ввійшов товстенькій низенький чоловік, в окулярах, ниткою звязаних на переніссі, з мідними брелками на животі, у вичищених ботинках—взагалі, начальник станції.

— Що? Хто?—коротко, глухим басом запитав він.

— Та це я!—я дужче зліг на підлуток; щоб мене гаразд було видно. Моя загоріла кострубата голова, помнята сорочка, розстебнутий комір одігнали начальникові очі кудись на муху, що жалісливо скрипіла над чорнильницею. Через кілька хвилин начальник, перебираючи брелки на ланцюжкові, звернувся до мене.

— А чого ви на станції?

— Та якщо можна, то переночую: мені—60 верстов додому.

— Ночувати? На станції? Тепер? Та хто ви?—Підчас вимову цих слів увесь спокій утік, обличчя знітилося, а голос начальників став тонкий і раз-у-раз обривався. А згодом рясні брови збіглися немов змовляючись, начальник вирішив негайно покликати агента ДПУ, що якимось опинився на станції.

«Звіряти документи», промайнуло в голові, «а чи в мене з ними все гаразд?» Я обмірковував і перелічував, що можу показати, як треба буде. А що питатимуться документів, а не чогось іншого, так цього певний я був так, як і того, як проїхав 100 верстов без квитка. Час був такий, що без документу

жити було не можна, та ще до цього на моє нещастя, босяки на передодні когось ограбували тут на пероні серед білого дня. Я вийняв мою засмальцьовану студентську книжку, що була прострочена рівно на 3 місяці, розгорнув і побачив товаришів профквиток, що брав його на знижку в кооператив чи що. (Звичайно, я забув його віддати). Можна було під кущі до шкаралуп закинути студентську книжку якби не цікаві очі телеграфіста та не його руки, що вже простяглися за паперами.

— Партейний!—промовив телеграфіст з великою пошаною, тримаючи в руках профквиток. Він уже хотів мені його повернути, але за дверима почулося солідне дзенькання острогів і задоволений кашель.

— Ось, ось, оце—він!—запобігливо до агента, і разом гордовито до мене, пробасив начальник станції.

Агент був молодий, рудий, і з ластовинням, і з закуреним носом. Під лівим оком сиділа бородавка. А в взагалі обличчя було симпатичне.

— Дай сюди!—тихо й повільно наказав телеграфісту агент.

Я стояв мовчки, сподіваючися, що йому ліньки буде глянути на студквиток. Проте, настрої змінювався, як і в краєвид: хмурів, чорнів, кожна тінь від руки агента падала страхіттям далеко за перон. На дворі холоднішало, свіжим повітрям падала роса. Вгорі мовчазні і сині виринали перші зірки. Телеграфіст засвітив лампу, обережно надіваючи скло і проганяючи легеньких жовтих метеликів. Начальник сів на

стілець, спочатку підмостивши хустку, потім зухвально дивився на мене, инколи зиркаючи на агента, що схилився над столом.

— Ви, товаришу, не сердьтеся на нас. Наше життя—документ: єсть оний, живи, несть—одвічай!—філософськи промовляв начальник, ховаючи слова в розкішні вуси.

— А ну, супчик, ідіть сюди,—перебив агент.

Я слухняно повернувся, щоб ввійти в двері, але агент наказав мені лізти просто в вікно, бо втекти, мовляв, недовго. Гострі очі агентові дивилися кудись насторонь, але почувалося, що це робиться для того, щоб потім раптом глянути в вічі.

— Ага, так. це твої бумаги! Чого-ж вони не однакові?

— Та бачте...—я почав плутано доводити те, що я звичайнісінький собі студент і більш нічого.

— Дак, дак—вистукував під акомпанімент телеграфу начальник.—Видно! Один розстебнутий комір чого стоїть, а очі, у-у.

— Учотна карточка є?—сміливо глянувши на мене спитав агент.

— Та бачте.—Але на цей раз не слухали, звичайними словами, що скрізь лунають по нашій розлогій країні, наказано було піднести руки вгору. Це виконано було за кілька ментів. З моїх кешень посипався порох і потертий черствий хліб. Не було знайдено нічого протизаконного. Начальник бігав навколо мене і, нарешті, спинився, обшукуючи кешеню в сорочці. Але й там нічого не було.

— Що з ним робити?—промовив сам собі під ніс агент.

— Одправить на Водяну,—щиро порадив начальник.

І в моїй перспективі стала подорож до резиденції агента: кілька день буде загаяно до з'ясування справи, за той час десятина батькового хліба осиплеться, бо її ніхто не скосить.

— Пустить мене додому—попрохав я щиро, з благанням.

— Сиди мовчки. Що-ж його робити з ним?—добавив про мене агент.

— А я-яй, не знаєте що. Просто депешою пошліть, нехай дрезиною пошлють трьох охоронників і заберуть. Залишати тут отакого громилу не можна, ніяк не можна,—радив начальник.—Його поки-що можна заперти так, що не втече.

Ми вийшли з кімнати. Опинилися в якімсь темнім коридорчику, де дуже вдарив у ніс неприємний запах. Як ми зібралися на другий поверх, мої проводарі одчинили маленькі двері. Побажали ввічливо надобраніч і сміючись сховалися за дверима. За ними лише цокнув замок.

Це була маленька кімната із загратованим вікном, без шибок, що крізь нього падало місячне світло. Тут, напевно, раніше складалося різні станційні папери, бо й досі на долівці валялися білі шматки. На стані понаписувано було різних афоризмів надзвичайно багато, але вони, на мою думку, ніякої вартости не мали. Думка про те, що депешу отправлено,

не кидала мене. Я навіть уявляв її зміст, де обов'язково мусить бути написано про бандита, про надзвичайно сильний конвой і хуткість дрезини.

Виходило так: до Водяної 6 верстов, значить, охоронники, поки зберуться, то за годину певно будуть тут, а я, якщо втечу, то через годину можу спокійно спати в ліску, що був на три верстви від Водяної і стояв недалеко лінії. Цим ліском проходила дорога додому. Але як втекти. Мій мозок напружувався до найвищої міри, кров в скронях швидко стукала й плани в голові повставали один від одного неможливіші. Я пригадував, як у таких випадках робили різні герої. Але в мене, в кешені, не було тих промінів, що спалювали залізо, на жаль, не було також і сили Самсона, хоч патли були чималі. Єдине, що мав, це—звичайний ніж із одверткою, пробцером і виделкою. Я завжди його носив у кепці, спеціальним капшуку, що був пришитий до підкладки. І от, з цим ножем я взявся за роботу. Двері було замкнено на замок: в цьому я впевнився. При місяці замигтіла ручка, я намацав те місце рукою, де пригвинчено її було до дверей, потім почав одверткою odkручувати раз-у-раз прислухаючися, чи бува не йде хто. Було тихо і лише повільний, ледве чутний, писк гвинтика лунав у порожній кімнаті; іноді моя одвертка сковзалася, тоді я боязко присідав і прихилився до дверей. Ніхто не йшов. У кімнаті почав вечірню пісню цвіркун. Робота навдивовижу йшла хутко. Вже один гвинтик лежав у кешені, а через якийсь час і інші три цокотіли при кожному моїм рухові. Я метко зняв

ручку, обережно поклавши її додолу. Тепер треба було вирізати замок. Я гострив ножика об цемент на луткові доти, аж поки лезо не знімало на руці волосся. Потім почав різати двері. Серце хотіло від мене втікати так, як і я з цієї кімнати. Руки стали холодні, як залізо. Скіпочки поволі падали додолу сухими голками сосни. Руки працювали хутко. Незабаром, останній шар дерева було знято і мій ніжик торкнувся до замка і тужливо задзвенів. Тепер залишалося лише тихо, не стукаючи, зняти замок. Я його вийняв і наспіх чоркнув олівцем на папері, що лежав долі, коротенького листа до агента:

«Товаришу—я не бандит».

Потім, глянувши в останнє весело на кімнату, де безперестанно сюрчав цвіркун, навшпиньках вийшов за двері. Крізь розбите вікно коротенького коридорчика вдарило степовим духом, мінливим світлом зірок і далеким свистом паровозу, що йшов на Водяну.

Я зійшов тихенко по східцях і задніми дверима вийшов з вокзалу.

Тихий, тихий степ. На місячних проміннях виблискує жовтий стиглий хліб, перетінюється в легеньких віяннях вітру, немов величезний важкий птах, що ніяк не здійметься з місця, а лише тріпоче крилами. Дорога губиться, одходить од залізниці, залишаючи позаду на сході, довгі ряди струнких стовпів і жовті кліпливі оченята станції. Спереду бованіє ліс, як сонний допотопний звір. Я іду швидко, бо так легко ступаю, немов би тепер взяв силу рухатися. Легені широко й високо зітхають. З уст самовільно

зривається тиха якась печальна пісня. Дорога йде яром і мене, напевне, вже не видно зі станції. Ось вже зараз ліс, долітає його безперестанний шелест. Відкілясь збоку війнуло вогким запахом мочених конопель і наблизився одноманітний крик жаб. Нарешті, крізь дерево засрібліла річка, потягаючись у-вісні.

Я опинився на прогалині, що заходила вглиб лісу. Спереду мерехтіла вода та шумів очерет, як шумиха. Ззаду стояв ліс, що немов-би-то перегортав сторінки не знать, де схованої книги. Голова моя очманіла, очі мимохіть сплющувалися. Я почав шукати місце, де-б можна було заснути. Довелося йти назад, бо біля берега було вогко. Випадково, біля прогалини, я натрапив на закинутий курінь. Запалив сірника: жовтеньке світло захиталося й блідо затопило великою жовтою плямою стару соломую стріхи на курені і зігнало полохливого кажана. В курені було сухо й затишніше, ніж надворі. Я притяг з берега кілька снопів сухих конопель і постелився долі. Ліг. Разом зі мною напружено дрімав ліс. Крізь дірку в курені виднілося зааніміле листя. Я залишився сам зі своїми думками і напружено прислухався до шелесту листя, до тріску падалішнього гілля, що раз-у-раз сипалося на землю. Инколи шелест нагадував собою далеку людську ходу, а хруст гілля—луну, якоїсь ворожої й настирливої розмови. Часто в цей хаотичний шум вплітався змучений голос лісної птиці або повільне лопотіння її крил. Тіло тяжко стисло почуття самотності, свідомість того, що ніде немає жадної душі. Здавалось, що мертві тіні враз заворушаться й побіжать на мене.

Я почував терпкий холод.

Даремно заплющував очі, даремно лічив доти, аж поки в моїй голові не переплутувалися всі числа в чудернацькі дивні істоти, — заснути я не міг. Хвилювало щось зовні, дарма що це ніяк не приставало моїй вдачі, серце повільно й глухо стукало. Хотілося кудись тікати. Але я що-разу себе заспокоював і щільніше закутувався журкою.

Я вистромив голову в дірку. Було надзвичайно темно і вогко: збиралося на дощ і вже инколи падали важкі рідкі краплі, що чудно якось шуміли по листі. Десь далеко гуркотів грім і инколи били світлом серед знеможеної темряви зірниці. Подекуди несподівано пробігав вітрець, шелестів по очереті над річкою і йшов далеко в чорну смугу. Не чулося нічого: і я знову уперто хотів заснути. Але сон не йшов на думку. Я почав думати про агента, про батька, про те, що треба завтра вдосвіта попростувати додому. І раптом пролунав неймовірно розпачливий крик.

— Рятуйте! рятуйте!

Я затремтів. Кричало десь недалеко біля річки. Навіть крик чувся невиразно, не можна було взнати, відкіля він вискочив. Після нього затопила скрізь усе чутлива натягнута тиша з неможливо дратовливим запахом річки і сонним диханням ночі. Я зацікавився і хотів засвітити своїми очима ніч і витягти вухами всі згуки. Мої груди хотіли набрати цього повітря до краю.

Десь далеко розкотився грім. Я мимохіть виліз хутко крізь дірку і заліз у кущі ліщини, що оросили

мене дощовими краплями. Здрог ударив гірше, ніж вагою, моє тіло. Знов кричав той самий. Крик нісся, як дивовижний гарпун, пробив мене й немов-би підняв на повітря. Мені здавалося, що постать людини біжить за тим гарпуном, підбігає до мене, із сильно нагнутою наперед головою і розтуленим для крику ротом. Крик безперестано бився, як крила підстреленого птаха. Він розкочувався що-далі, що-дужче, як повінь. Він згучав надірвано з тягучим нелюдським болем.

Волохаті гілки дерев з довгими руками, ударили мене мокрим листям, як я ворухнувся і просунув наперед голову.

Знову зрадлива тиша. Я знав, що ще один такий згук і я не витримаю: або впаду на росяну землю, щоб змити тугу, або втечу від цього згуку, що ставав замість повітря, і вбирався в легені, не даючи чим дихати.

Нарешті, я почав заспокоюватися. Я навіть підніс до чола руку і витер з лоба холодні росинки.

— Рятуйте!

Я рванувся з місця, не здолавши далі боротися з тим згуком і скільки сили тікав. Я кілька разів падав, знову вставав. На взліссі майже зомлілий побачив коня, що випадково там пасся спутаний. Я скинув путо, прудко скочив на коня і скільки сили гонив його. Мені байдуже було чий був-то кінь, мені байдуже було, куди він нісся. Я пригинився, низько обійнявши шию руками. Я вже не гонив його: він плинув сам по студеному повітрі, одбігаючи далі й далі од крику.

Коли заморений кінь пішов дрібніше, не чулося нічого. Я оглянувся. Ліс упав у темряву ночі і залишився позаду. Я ще раз погладив коня, стьобнув путом, прихилився, вільно пустивши мотузяний повід. Я не знав, куди їду, навіть ні разу не питав себе, твердого ґрунту держався сам кінь. Раптом він підсковзнувся ледве не впав і, сідаючи на задні ноги, спустився з косогору цокнувши підковою об залізо.

— Хто там?—несподівано спитав хтось з лівого боку.

Я повернув голову. З бугра почувся шум телеграфних стовпів, що ліниво одгукнулися. А з лівого боку, недалеко, блимали як лампадки вогоньки, у двох вікнах.

— Хто там? Повертай сюди!—повторив той самий голос:

Я обережно повернув на голос коня.

— Стій! Чого чорти розносили по лінії?

— Темрява. Не міг. Що це станція чи що?

— А ти й не знаєш. Еге, еге. Так злазь із шкапини та йди лишень сюди.

Я скочив і пішов слідом за бородатим дядьком із рушницею. Підійшли до перону. Це була Водяна. Я впізнав її по пузатій водокачці, що кволо обливалася густим, як олія, світлом.

— Дядьку, дядьку, де старший? Треба їхати.

Охоронник сердито плюнув, махнув рукою, кидаючи на перон довгу тінь.

— До старшого? Чого захотів? Він не той біс, що вночі не дає добрим людям спокою. А гарна

конячка. Иш-ш...—закінчив бородатий, похлопуючи долонею коня.

— Я піду сам.

-- Гляди, бува.

— А-а-а.

Я сіпнувся, скинув охоронникову руку, і мерщій скочив у вокзал, грюкнувши дверима. Навмання розчинив двері, одні, потім другі, хутко пробігаючи кімнати. Нарешті, спинився: переді мною стояв жовтий чотирьохкутник дверей. Видно було зарізаний старий столик, з телефоном на стіні над ним, висячу жерстяну лампу. Я хутко навшпиньках увійшов. На лаві, біля столику лежав, напевне, агент ДПУ. А на долівці, в кутку, валялися патрони, онучі, і спав ще один чоловік. В кутку стояли гвинтовки. Пахло махоркою, чулося спокійне дихання сонних людей. Я торкнув агента за плече. Він не прокинувся. Я сіпнув дужче, потім труснув так, що лава заскрипіла.

— Який чорт?—незадоволено пробурмотів сонний агент і повернув до мене своє обличчя.

— Це я!—Так! я мав право так сказати, бо це був той самий чоловік, що з ним довелося познайомитися на злощасній станції. Так, це був він. Його ластовиння ще спало, але очі сторожко, гостро дивилися на мене. Він поводився дуже спокійно. Взір його втопився в мені, але він незабаром убив свою зацікавленість, що її викликав мій ще й досі незвичайний вигляд.

— Що, спіймали, голубчику? Ні? Не тікатимеш удруге?

— Товаришу,—прошепотів я,— там вбивство. Недалеко, я приїхав, я там ночував.

Агент напевне зацікавився моїм покvapливим бігом слів та розгубленими рухами, що властиві зляканій людині. Офіційний тон зник. Я говорив щиро, схопивши волосату руку субесідника, що-разу сіпав її, тягнув до себе. Ніколи не можна було-б подумати, що я говорив з тією людиною, що кілька годин тому мене заарештувала. Агент напружено слухав, инколи моргав широко бровами. Бородавка під лівим оком одійшла кудись на низ і загубилася. Проте він одчинив двері суміжної кімнати.

— Нас сплоха не обманеш. І запер мене на замок.

— Я покірливо стояв біля щой-но закритих дверей, агент ходив за стіною довго, уперто, з кутка в куток, кроки віддалялися й наближались по діагоналі. Але він знову підійшов до дверей. Одімкнув. Коротко зірвалося рішуче: «Їдемо».

Він поправив пояс, обдивився револьвер, і ще спитав: «Чи не далеко це, чи не пізно буде». На цих словах увійшов бородатий і здивовано став біля столу. Він не тямив, що говорити, ніяково звернувся до мене на «Ви».

— Я прив'язав коня і оце тільки й найшов Вас.

— Ніколи, ніколи—перебив агент.—Буди Гната. Збираймося. Їдемо. Ти вже змінився?

— Вже. То я вертався в контору і їх стрів.

Сонний Гнат хутко встав на ноги і вискочив з бородатим сідлати коні. Ми з агентом вийшли на

перон. Покрапував холодними, великими, як горох, краплями рідкий дощ. Десь на стороні проходила гроза і заглушено лунали розкати грому.

Як вивели коней, всі мерщій повсідалися. Я їхав на моїй щупленській, але беручкій конячці. Їхали швидко. Згуки від копит лунали тихо й мняко в паркій і намоченій землі. А од'їхавши трохи од станції, пустили коней так, що повітря проходило й шуміло, як потяг.

Вже недалеко лісу небо вигодинилося: важка грозова хмара впала за обрій. Місяць висів блідий, як і лампа біля водокачки, а зірки мерехтіли, як чудні прекрасні, іскристі бльостки, небесного поясу, що стягав землю.

Непомітно розвиднялося.

— Ш-ш. Стійте!—наказав агент, коли я йому сказав, що ми недалеко від річки. Злазьте з коней. Гнате, ти будеш тут біля коней. Ну, рушаймо.

Пішли дуже обережно, ховаючись за деревом, бо тепер стало видніше і рідке світло місяця лилося на нас. Було тихо. Я знову злякався своєї гарячкості. Треба було взнати, що то був за крик, а тоді вже й лякати людей. Я зовсім охолонув і цілком звільнився від гнітючого вражіння. Агент не обзивався ані словом до мене.

Ми йшли до куріня. Раптом усі стали, прислухалися, передчуваючи щось і разом здрігнули. На цей раз почувся тихий знесилений голос, що йшов не з роту, а скоріше через ніс. Бородатий, що йшов поперед, повернувся до мене, сціпив зуби, високо

одкинув брови, застиг, як напруженість,—руки холодно тримали рушницю.

— Ш-ш,—нишком проказав агент, щоб розбити ніяковість.—Ідемо праворуч до берега.

— Ото,—знову знітився бородатий, коли вдруге прошепотів голос вже ближче.

— Стій,—тихо вимовили всі разом. Крім того голосу почувся інший грубий, глузливий сміх. Регіт божевільного, що одного разу мені доводилося чути не уразив годі так, як цей сміх. За ним ледве можна було розібрати кепкливі слова:

— Земля і воля? Наївся землі? Братимеш?

— Ми хутчіше підійшли й стали за дубом. Я побачив перший дві постаті, що стояли близько одна біля одної. Біля їхніх ніг, на землі, що вже затягалася молочною парою туману, лежало щось чорне й довге. Я показав рукою агенту.

— Вдруге не схоче,—промовив той, що стояв ліворуч. Потім, підійнявши ногу, він із силою ударив у чорну довгу пляму, що лежала на землі.— Кончився вже, мовчить.

Ми з бородатим хотіли вискочити з-за дерева, але нас затримав агент.

Люди, що скидалися дужче на звірів, скинувши гвинтовки на плече, понесли забитого до річки. Ми вискочили з-за берега. Бородатий хутко випередив мене. Мені здалось, що в його очах прогриміли блискавиці. Він так несподівано підбіг, що його дядьки не побачили, і також несподівано вдарив переднього прикладом під коліно. Той упав. Забитий,

виприснув з рук, а на нього звалився задній дядько, що перечипився. Бородатий олютів. Він бив прикладом то переднього, то заднього, не даючи змоги встати. Агент з револьвером в руці сердито крикнув на бородатого, щоб не смів бити. Охоронник ніяково кашлянув. Я підняв гвинтовки, що поодлітали од ремінців підчас ударів важким прикладом бородатого. Далі трохи незвичайно зібгавшись, одкинувши ліву руку просто назад, а праву, підбравши під себе, лежав забитий. Обличчя почорніло від крові, відтінялося синіми лініями від млосного передранкового світу. До чорної закривавленої бороди поприлипала земля й рот неймовірно розчепірений був увесь набитий нею. Вся одежа була пошматована, рукави пообдирані і на голому тілі круглими шрамами вдавилися синяки. Край лоба забризкався мозком, що від нього позлипалося й волосся.

Поволі дядьки випросталися. Нижчий, з птичачим профілем і з круглими очима жайворонка кілька разів ніяково шморгнув носом. Вищий зле витер рукавом кров на скроні з невисловленою зненавистю глядів на бородатого. Охоронник, що досі був, як тіль, тепер високо висунувши голову з-під коміра й підбравши глибоко рота, промовив глянувши на трупа:

— Наточили таки зуби.

Агент нахилився й протяг руки до рота забитого. Він узяв відтіля в жменю землі, знервовано сіпнувши, кинув в обличчя хижим дядькам.

— Земля й вода? Сволоч!

Нижчий ввесь час бігав своїми круглими очима по нас. І коли агент підніс вище револьвер, він упав навколюшки, як раб, оббризкавши всіх нас огидою.

— Помилуйте! — розпачливо і без тіни облуди крикнув він.

— Я вас не судитиму й не милуватиму.

— Та на їх і суду не треба. Їх мало і вбити за Андрія, сердито протяг бородатий.

— А ви знаєте покійного? — запитав я.

— Та він головою був, землю ділив, — неохоче суворо, відповів бородатий.

Ліс стояв мовчазний і дерево ховалось одне за одне, як злочинці.

В Я Р А Х

З високої гори видно села, ліси... А на горі порито ями. Ями темні і в них темно. Стук далеко розноситься під землею, гуде чавуном. Стук і балачка. Під землею в темряві, в п'їтьмі гостро б'є копаниця глину. Одколюються шматки жирної сизої глини: упаде кам'янистий, розляжеться, порозлазиться у всі кутки печери темними тїнями. Заховались в печерях глибоких копаниці, б'ють та стукають. А наверху день, пече сонце, посміхаються з худої знесиленої трави, пожовклої, мов од морозу... Лише полинь пожмакує повирізуваним срібно-сірим листям... Перестав, стомився, замовк стук, луна рознеслась по ямі німо й глухо. Темрява. Зазирає в яму сонце, хоче досягти дна... Без сонця сидять, обидва на вогкій глині, повиті тїнями. Копаниці лежать осторонь.

— Хведоре, в тебе немає борошна?

— Немає,—чутно зітхнув Хведір,—чорт його знає, що робити... А ще багато й копати. Риєш, риєш без кінця, а нічого не видовбав і досі... Ганчарі корови мають.

— Ти хоч дітей не маєш,—заздро вимовив Каленик. Пітні обличчя подивились на кучу глини...

— Проклята! — Хтось з них вимовив. А Хведір підняв руку, заворушив мотлохом, обчепив м'язи...

Закурили. Обидва були босі; потрепані, грубим шкуратком пообтягвані, здорові ступні одливалися на вогкій глині. Заморено дихали, і піт з бороди крапав на пошматовану, замазану сорочку; на носі, на лобі текли краплі...

А зверху, крізь проруб показувалось бліде, синювате небо; іноді проносились хмари й тоді робилося ще темніше.. Каленик знову щось пробалакав. А Хведір подивився.

— Чи скоро закінчимо?

— А, чорт його знає... Може повірять ганчарі, то й так дадуть борошна?

— Якби то!

Взялись за копаниці й знову падали на долівку шматки глини; важко одгукувалась луна, бігала з одного кінця в другий довго, довго... і зомліла ніжними тремтіннями—замирала; а там знову новий розгін колихався без кінця. Били не разом, по черзі і од того ще дужче нісся, замирав гул...

Каленик і Хведір — брати, жили в сусідах, бідкалися, зранку що-дня ходили копати глину. Без сонця... І очі в них були блискучі, дивились глиною сірою, сірою... А ввечері вертались додому, спали міцно.

Затихло, покидали копаниці, а сами лізли догори; переставляли потрепані ноги по пічурках. Вилізли, заболіли очі; а сонце висушило піт, принадно смажило тіло, вщупувалось по-за одягом. Каленик обітерся сорочкою, розвіз грязь і сів. Хведір подивився на небо.

— Дощу не буде... От, слухай, якби завтра повитягати, скінчити та взяти борошна!

Той згодився, покивав головою. Хведір згадав:

— Давай обід варити.

— А хліб?

— Та вистачить. — Руки мокрі, од глини брудносині, витер об штани. Закашляв довго, пильно і вихаркав на пожовклі квіти чорний, важкий ворох слини. Високо підвів груди.

— Ху,—заморено дихав.

— Ти-б пішов до доктора. А то в тебе щось таке... неладне!

— Ходив. Грошей немає на лікарство!

— А без грошей не можна? Там все-ж є в больниці!

Подивився Хведір:

— Є, є... Та не для нас. Он піп брав у доктора без грошей, а я не піп, так мені не можна... Шкуродери!

І знову закашляв, налялося кров'ю обличчя і він вискакував, подавався вперед, ніби його хвиля штовхала.

— Ото!—похитав головою Каленик:—наче, дивиться, й здоровий, а недовговічний.

Це вдарило Хведора і він мовчки прикусив губу та обсмикував вуса.

— А якби хоч трохи достатків. Дав-би та купив ліків... Немає—розвів руками—робиш і немає. Як воно другі? Такий був, як і я, а тепер розбагатів. Ну, ось тобі, Хведось!

— Е, в того була коняка, спекулянтив. Піджився. Ну, годі! Йди по дрова, а я піду наберу води.

Розійшлись. Ліс шепотів унизу, обмережувався на жовтому піску. Бугри од глини, зарослі вижовклою лободою, розтріскались. А ями глибокі, залляті жовтим сонячним сяйвом, потім сірими листочками, ховали дно... Густо ями: одна біля одної. Побуравились копаницями, а стіни шерехувато розкололись. Поламані, нерівні... А внизу схилився кучерявий, дубовий ліс. Він завжди балакав і заглажувався під луки і де-не-де обіймав зелених.

Повернулись назад. Каленик ніс у казанку воду, а Хведір—дрова. Осторонь, якраз над ямою стояли рогачики, а на них почепилось на палиці колесо з великими спицями—ним втягували глину... А недалеко майже на самій горі, верба общипана коливалася, переморгувалася з далеким лісом. А вони сиділи, багаття тріскало, розгоралось... Каленик мовчазний, з рудою бородою дивився кудись на ліс, на низ; пальці у нього отперли, зігнулись.

Хведір повернувся, ліг на спину, заложив за голову руки:

— Оце кінчимо, та й плюнемо.

І кашляв, хватавсь за груди. Каленик жалісливо кидав крадькома очима та зашкарубленими руками вертів цигарку.

Тіні шматками падали по буртах, падали на обличчя, задивлялись на мережаний пісок.

Каленик думав, потім повагом сказав:

— А добре, що ти не маєш дітей.

— Добре?! Через жінку не маю...

Він жалкував за дітьми...

Пообідали, стомлено позіхали обидва, витягували руки.

— Спати хочеться...

— Ніч є за-для того! Що ти — барин хіба?

Сонце пекло не так, один бік ями обливався неглибоко сяйвом. Цвіли очі, посмішка загравалась у Хведора...

Через гору тягнувся дзвін... далекий, знесилений пропинався через неї.

— Кого це ховають?

— Тепер що-дня, майже.

Хведір веселішав, бо трохи відпочив.

.. Шелеснула під мову обкусана верба, а груди забігали швидко...

— Ну, лізьмо! — і обидва полізли в яму. Знову стук, грюкіт—то високий, неясний, то низький, кривий.

Падає глина, а там одберуть її ганчарі; а може на підводах спочатку, а потім залізницею одвезуть на завод. Далі наліплять з неї горшків, мисочок, обмалюють чудовими фарбами... Не побачуть Хведір та Каленик надзвичайної краси...

Керамника то, а це—глина. Сіра, сіра пов'їдалась в тіло та струпами забризкалась...

...Цей рік—посуха. Стужно приходиться обом, по-троху ще тримаються.

— Надія на глину, хоч проклята, а через неї їмо шматок хліба!

...Відпочивали часто. Хведір кашляв і тут, але не так. Обернувся.

— Уже на Катеринославщині люди дохнуть, як мухи в-осени.

— А в нас? Батрачка з дитиною вмерла. Недавно... Опухла; посиніла...

...Мовчанка.

— Може в комнезам? Чуєш!

— А хто-ж тоді позичить борошна? Та й то казати, як провідає хто з лісовиків, то не помилують, мабуть. Якби жили в селі, а то забрались на яри, в Костенський... Мабуть обійдемося!

До заходу, за гору падало сонце. Сутінки прозорі чорніли, а далі полум'ям зітлілим згасала прозора мовчанка...

Сиріше розносився дух глини.

Становилось мокро у печерях.

— Ну, досить копати! На завтра буде що витягати!

Вилізли вдруге. Замість сонця їх зустріла зоря жовторожевою пеленою...

Витерли обличчя об сорочки. Каленик начепив куцину, а Хведір журку. Зверху в'їлись широкі кінці копаниць...

Пішли...

Зірки не блимали, бо було ще рано...

Йшли обидва стежкою, через ліс. Вона вимулилась водою і схожа була на кручу. Занесена пісками, вкрита щєбнями, крутилась по-між кущами і показувала іноді товсті коріння дубів.

Хведір побіг, зарегогався. З гори понесло хутко униз, за ліс.

Каленик плюнув, сказав:

— Диви, який веселий, а дома жінку мабуть бити буде!

Каленик повагом, великими чобітьми обминав говсте коріння, вимите дощами. Поводив рудою бородою. Нарешті зійшов з гори.

— Чого ти так черепашиш? — крикнув Хведір і його голос був життєрадісний, повний весняного гаму, лунав у співах вечора.

Каленик подивився на чоботи, вони почорніли, руді латки поховались.

— Диви, роса впала!

— Справді.

Зраднішав Каленик, сіпав ногами, бо він ходив так: сіпне, поставить ступню, відпочине з мент, тоді знову сіпне. В очах у обох глина сіра розтавала, а радість, немов облита росою — заблискувалась полум'ям.

Перед очима, на південь, захилила обрій гора, одрубом пішла од річки і вкрита лісами де-не-де піскуватилась.

Там на горі яранське кладовище. Волохаті хрести, а посередині бересток. Давнє кладовище, схоже на старого облізлого ведмедя.. Розчепирив свої лапи ведьмідь, вигнув спину хмарами.. Стоногий ведьмідь!

За горою, мабуть, села і люди. А ближче луки обгорнулися зеленою рядниною, щоб не змерзнути.

Замотрошився деркач: дрр-дрр.

Вечірні смутки жовтою пеленою закрасували левади. Левади, і ще левади... Плуг не проходив, не тріщав перієм. Цілиною співає під ногами придавлений перій, високий, пручкий, як дівочі груди...

А деркач свою думку тягне, забувається.

Здалося Каленику, що рвуться об леміш, об чересло нитки перія.

...Здалося й розмріялося.

На левади впала пороша рос...

...Перейшли через дорогу; починався Костенський ліс, а там, за ним яри.

Хатки попритулялись на скелях, над проваллями...

— Ти мені позич картоплі, а то Катерина мене з'їсть,—обізвався Каленик до Хведора.

— Гаразд, пришли кого-небудь. Прощавай, завтра раненько щоб там був!

— Добре!

Соковитий вечірній зір луків розтягався... Порвався, пропав. Волохаті руки дубів вились по стежці.

Через дерево загавкав собака.

Назустріч вибіг хлопчик, зовсім маленький ще, почепився на руку боязко.

— Тату, тату! Хліб є?

— Сьогодні картоплю будемо їсти, завтра хліб.—

А сам одвів очі кудись на город, став. До хлопчика промовив:

— Івасю, йди в хату!

Одійшов Івась, сів недалеко на пеньку.

— А вчора хліб мати дістали! — всміхнувся він.

Каленик зняв копаницю, обіперся. Жінка вийшла з хати.

— Борошна приніс?

Він мовчав, а Катерина не вгомнялась. Потім раптом крикнула:

— Наробив дітей! Годуй!

Розгорілась кров, здвигнулась рука од копаниці, а сам слабо сказав:

— Катерино! Не був ніколи... Не знаєш мене чи що? На картоплі посидимо. Побіжи до Хведора; обіцяв дати!

Жінка заспокоїлась.

— А завтра буде?

— Завтра витягнемо глину, тоді й борошно буде! Скинув біля присінків мотузок, взяв на руки Івася. Хведір жив насупроти і жінка хутко повернулась, у пелені несла картоплю...

Яри поринали в завісі синього серпанку.

Каленик дивився на горщик, облизаний жовтим зубастим язиком. Випустив з рук Івася.

Хата кострубато похилилась; погнила і мовчазно насунула бовдур високий, товстий. Маленькі вікна задивлялись на багаття.

— Ну, йди!—жінка нетерпляче покликкала їсти.

Каленик сів, повеселішав.

— Катрусю, не журись. Завтра буде борошно!

А маленька дитина, менша за Івася, підняла руки.

— Е, е!

Всміхнувся Каленик.

— А знають, що таке хліб... Немає землі, дитинко а то-б не журились. Хто хліборобив, тому дали, а таким як я,—дулю... А втім не подохнемо.

Забрязкотіли миски. Івась почепився на шию батькові і сховався з ним у хаті.

Запустило в подвір'ї...

На ярах парких висвічувались хатки—там спали, чекаючи завтрашнього, голодного дня... Через кручу, на другім кінці, виглядала Хведорова хата.

Мертво.

Багаття загасло й огонь не грається на мокрому тумані. З річки продирається потоками теплий пар.

Молодіє ніч. А небо затяглося хмарами, насупило брови. Стереже однобарвну хмару. Кладовище стоїть осторонь, просунуло в пазуху хмар волохаті руки.

Стома...

Раптом пронісся загартований вітер і повідомляли дуби один одного.

...Враз наповнились синім сяйвом ярки, засвітилось подвір'я.

Блиснуло і вмент золота гадюка зарилася у хмари. А в підгір'ї ліс зашепотів.

Ударило.

А потім забризкав дощ... Забилось, залопотіло...

Рипнули двері. Каленик глянув лагідно.

— Не оставляє таки доля—і пішов у хату. Ніч промайнула хутко.

Каленик одягся, взувся, нап'ялив шапку. Зійшовся там, де сходилися дві стежки, з Хведором. Поздо-

ровкався. Хведір побіг, сковзаючись із гори, вперед. А Каленик зареготався.

— Ти сьогодні жінки не бив, того, мабуть, і веселий?

— А ти чого не надутий?

— Та я за дощик радію!

На листі стоманітним діямантом налились роси; од зорі зачервонілись луки; спереду тільки висока гора, залита лісом...

Хведір сміявся:

— Тебе жінка не біла?

— Слухай, Хведоре, ти смієшся. А знаєш... Під гарячу руку замилую... Чортам буде тошно. Терплю, але як і ввірветься...

Хведір поміряв його поглядом:

— Я знаю: навкулачки ти вмієш, а тут куций, брате!

Обризувались прозорим, м'яким склом... Підходили до глинищ. Та-ж сама гора. І з неї видно однакові села...

Але Каленик полохливо обмер, обірвався:

— Диви!

І жаху повні широкі, покров'янілі очі бігали по ямі. Хведір ковтнув глину, ноги затрусилися.

— Діждались дощика!

— І борошна — заїкнувся несамовито Каленик, потім припав з копаницею, підкопувався до заваленої ями.

— Може нетовсто, зверху тільки?

Сів і Хведір, брав руками важкі шматки і з прокляттям викидав...

...Каленик одкинув далеко копаницю.

— Що? Раділи за дощ? А тепер...—і раптом прокляв долю, дощ і глину.

— А їсти?

Завалена глиною яма, насмішкувато сіріла.

Стояв синій ранок.

Верба общипана зрухнулась, затрусила мрякою, а біля заваленої ями прибилось дощем вчорашнє багаття—вугілля.

— Що робити?

— Підемо на заробітки.

— А жінка? А діти?

— А то не знаю. Тут де-небудь пристроїш!

— Тут де-небудь? — гірко перекривив Каленик, — я не піду додому. В село піду, може наймусь, або позичу дещо!

Потім повернув вправоруч на дорогу.

...Каленик ходив найматись, його всюди стрічали з посмішкою і розводили руками.

— Самим не стає їсти!

І він обурений вернувся додому.

Після дощу чебрець розривався в сонячному повітрі. Хата посвіжішала, бо бур'ян, що ріс на стрісі, позеленів. Катерина зустріла Каленика:

— Кінчили вже?

Він мовчав і дивився на діти. Катерина знову:

— Чого мовчиш? Хіба може...— боялась доказати, нервово перебирала пальцями передника.

— Завалилась яма!—вибухнув—і не балакай, а то вб'ю. Уб'ю!—і підняв руку.

— Коли це ти став такий? Лякаєш? Ох, горенько! —заскаржилась і раптом змовкла. — А потім знову: Йолопе, чого стоїш? Нічого не їли сьогодні. Пху на тебе!—обернулась і плюнула.

Розлилась живцем кров по жилах. Надулись жили.

— На тобі!—Вдарив і вмить пішов у хату.

Вона схватилась за голову і тихо сіла на порозі. Не плакала. Івась прибіг.

— Мамо, я хочу їсти.

А там провалля сходили, підіймались на гору.

Каленик проліз крізь двері.

— Катерино! Я йду на заробітки. Кажуть, що в Ковалівці хліб є.

— А я?

— Продаси кохту, мій піджак, поки-що. А там я навідаюсь.

Нічого не відповіла. Злісно подивилась услід. Постать Каленика трохи пригорблена нижчала в яру... Він пішов до Хведора. А маленька дитина злізла на руки до матері і закричала:—е,—е!

— Їсти хочеш,—спитала Катерина і щільніш при-тулилась до дитини...

...Каленик вернувся з Хведором, взяв клунка і винуватий підійшов до жінки:

— Ну, прощай! Не сердься, та бережи себе.

Скотилась сльоза. Поцілував Івася і пішов.

А Катерина дивилась услід.

РОЗДОРІЖЖЯ

Розповзеться, розточиться пісня надвечір'я, залететься жайворонком в далечині, підхватить струни безмежної нудьги й летить, летить... Зачепиться згуками крил за зерно, пошумить, подзвоне і знову пливе по хвилях згуків. А зелені луки піднімуть головки своїх трав, ніби слухають.

Село. Далі хутір. Гордій найнявся ще з весни в хуторянського дядька. Молода жінка залишилася вдова, а він майнув на заробітки.

...Зразу вечір. Він лежить у клуні, на сіні. Дрімає. Лівиво пробирається в ухо пісня з вулиці. А руки мляво болять. Він цілий день косив... Лежить, заморився од праці, закриває очі. Дівчата крикливо виводять, розтягують кінці, пересновують пісню. Різними голосами заснували вулицю, затягли калічно павутинням.

Гордієві сниться, ніби він перечіпається через дівчачі голоси і немає сили вибитися з павутиння, розвести руками. Ще якийсь мерещиться багно, якісь вип'ячені кінці. Потім пішло, пішло...

— Чи сон, чи дим?

І Марина вплелася, моргає. Чи може то солома?

— Клятї баби— аж скрикнув Гордій. Прокинувся, потягся, виплював соломинку з рота і всміхнувся.

— Кат його знає! й приснитися така нісенітниця!
Встав, одчинив двері, зазолотилася солома од місяця.

Цвіркун пашить.

Вечір котиться без упину. По дворі носиться запах весняних пелюстків... Все лізе в голову, мчить неперейми, як каменем бухкотить.

На зустріч ішла Марина. Місяць світив і ніби об'їдав паркани, тини. Білють босі ноги Маринині.

Гордій гордо став.

— А ти-ж куди?

— Не до тебе, голубчику! Ні,—зареготалася. Ніс рівний загорілий одкинувся, а кінці губ заламалися ямками. Гордій дивиться, а серце радо б'ється, хоче кинутися ловити оті шкідливі ямки. А ямки розростаються ширяться.

Схопив Марину.

А вона на нього зирнула.

— Е, голубчику, в тебе жінка є...

— Смієшся? Ну, ну — посварився пальцем.

Увійшли в клуню.

Марина сіла.

— Чого ти не приходив на вулицю?.. Бач при-неволює ждати.

— Видумала! Жонатий, щоб парубки... та ти доведеш до ума.

Загарячилася солома. Було в клуні напівтемно. Марина лягнула по руках Гордія.

— А ти чолов'яга нічого, їй-бо не поганий!

— А ти?

Зареготалися... Цвіркун злякався, замовк... І від цього сміху ховалася вічна нудьга, розставав біль, чи забувався.

Клуня стояла за садком, далеко від току. Хутір крізь щілини оддалявся, а од поля пахло житами, весною.

Їх тільки двоє: Гордій і Марина.

Горобці зверху, в дірках, спросоння заб'ють крильцями, засиплять на соломі пилуги.

Балакає Гордій, обхопить Марину за стан, а вона крикне: зась! і враз обернулась, покотилась по сінюві, він хотів за нею, а вона сердито крикнула:

— Не смій, а то втечу!

І Гордій не рухався з місця,

— «Справді втече»—думав він.

Через щілину проліз промінь місяця, впав на груди, сковзнув по руках.

— А що, Гордіє, як твоя жінка з ким-небудь так як ти?

Гордій загруз у соломі, голова тільки виткнулась. Він раніш про це не думав. А все-ж таки відповів.

— Що? Нічого.

Він то думав не те... Щіпав сам себе за підборіддя.

Другі гони проходили. Нове все. Сміх заляк, замерз. А холод, а може й сум підносив спогади.

— Он, бач, Марино! Хто знав, що ти тут будеш?

Ніхто? А батьки твої живі?? Ти з Катеринославщини... А там зразу несолодко.

Гордій жалівся на роки; згадав подорож, голодних.

Але на мент.

Марина підскочила, як кішка. Обвила його руками, а Гордій хитро брав соломинки і починав лоскотати.

Вона кидалася, сміялася.

Весело, дзвінко! Праця забулась. І життя посміхається.

Надворі поволі спадала темрява: падає, за деревом видно присмеркову хмару, а вище синюватий колір неба переходить у зелений і там далі зовсім чорніє. Зорі зникають і знову придушені сипляться в повітря.

За клунею поле і вдень на ньому блакитніють волошки.

Йшов недавно Гордій по степах, місив босими ногами грязь, а чоботи ніс за спиною...

Зустрічав хрести, де розстрілювали німці...

... Тоді мріялось. А він туманився, оглядався й сварився:

— Стій, жінко, тільки не вбережи себе!

Жевріли жита. Хліб далі був кращий, повніший: схиляв колоски і де-не-де виліг.

Праворуч виднілися хутори... Ночував у дядьків. І одного вечора прийшов на цей хутір.

Стислося серце. Жінка поринула тоді в пам'яті.

Хотів найнятися і, нарешті, з одним дядьком зійшовся, хоч дядько і казав:

— Та це так, одолження зробити, а то-б не найняв,

... і побачив Марину.

І кожного вечора, кожної ночі співали посмішки. Тільки з зорею стомлені заснули...

А вранці Гордій ішов косити віку і все згадував Марину.

— Клята дівчина! Чого морочить? Вдруге одразу засну.

Віка лягала покосами, заплутувалася коса в кучерях. Инколи мантачився жаль, закидався осторонь зеленим співом чи од віки, чи од молодого літа.

Гордій розмахувався й тяг вікові хвосту. Широка ручка підстриглась... А піт котився; Гордій зачервонівсь, обшпарював розпашену шию.

Далеко в степу перегукувалися перепели...

А ввечері вернувся Гордій додому, як уже стемніло. Зустрів хазяїн, спитав:

— Гм, що? як воно береться?—а сам думав—«ото тобі й комнезам, вивчись робити!»

— Та нічого—відповів Гордій.—Віка добра дуже, так воно трохи важкувато.

Вечір такий, як і завжди, з тою-ж синявою продертою зірками.

Гордій хотів сьогодні одразу заснути. Він урився в солому. Десь у соломі торохтів цвіркун.

А Марина не приходила, він повертався з боку на бік і думав, думав.

— Чого не йде?

І раптом вискочив з клуні. Назустріч ніхто не йшов. Збоку стояли комори.

Він вийшов за ворота. На дубках сиділи дівчата з хлопцями.

Вони не співали. До Гордія доносився маленький гомін, солодко завмираючи в тиші.

Гордїй підійшов, поздоровкався. Дівчата зачмикали. А між ними Марини не було.

Постояв, повагом обвернувся й пішов назад у двір. Зверху Волосожар діамантово блестів.

Небо спокійне.

Він задивився на небо, а думав про Марину.

Під коморою сиділи червоноармійці; вогні від цигарок світилися, як зірки.

— Що, товаришу, за робітника?—спитав один із них.

— Та... так... на строк.

І мовчки подивився в клуні Марини, довго повертався. Очі злипалися, і він заснув.

А Марина стояла з хазяйським сином. Вона трохи пригорнулася до його, на обличчі лягла тоненька смуга незадоволення.

— Ви, як панич... куди-ж-пак—нам... Я—що?

Павло, його так звали, прикусив губу, бо почув насмішку, і гостро промовив.

— Да, це-то так, конешно, предложим, що я панич, а хто-ж твій Гордїй?

— Та й Гордїй—мужлай: такий муркет і слова не вміє вимовити... Так, Гордїй, зате, хоть і сьогодні жінку покине й буде жити зо мною—запишеться... А ви дурите...

Вона одкинулася од нього, з ненавистю подивилася на товстий кирпатий ніс, зморщилася:

— «Ху, який противний і дав чорт вродиться багачем».

Заворушився у вербах вітер, перегнав по землі легенький холод і потім зник.

Вони стояли біля тину... А далі йшло поле, там замерла річка, вигонила шепотінням очерету диких качок.

— А що? ти хочеш заміж виходити... То таке.. Свекруха...

— А-а. Нічого я нехочу, як-би хтіла, то й вийшла... Тікайте—вона одіпхнула Павла рукою.

— Мариночко...—ніби ласкаво промовив Павло.

— Не чіпайте .. Гордій за вас кращий.

— Гордій? хахол миршавий, отой, що й обернутись не вміє... Ха-ха...

Він засміявся зле, наче хотів сказати, щось про себе...

— Та того Гордія... я скажу батькові—і в два щота... ваших нет. Отак-то... Ми можем... Можна й так, покликати і на, мов, Гордієчку, тобі твоє, да...

Марина спалахнула.

— Ні, ви так не зробите.. Тепер то ви куці... Це, брате, було.

— А так, конешно... то-ж воно й ти не від тих грошей.

Він пішов, вимовивши з погрозою останні слова.

Хутір сірів. Дахи розкидалися нерівно. Галки, що раніше піднімалися зграями й трусили пов'яле листя, тепер заснули кучами і здалеку чи крапками, чи чорними шапками сиділи на вербах.

Марина засмутіла.

— И-и, чорт...

Тільки поволі струшували колоски роси, нахилилися остючками один до одного, наче кланялися.

І така тиха, і така мила вечірня пісня!

Стежки ті малесенькі, що по обніжках маленькими гадючками полізли по полю, чогось злякалися і не видно їх за колосистим хлібом.

Вона хутенько пішла до Гордія. Він сонний почув, що щось тепле його зігріло. Прокинувся й побачив Марину.

— Ти чого не приходила? Я думав, що тебе вже не буде.. Думав, може до хазяйського.. Ох, тоді-б?

— О, Гордієчку, таке й видумав, хіба-б я пішла до нього...

Гордій притулився до неї грубо, ніби прорізав її цівками очей. Вона покірно подивилася на нього.

— Ех, Гордіє! Ти хочеш, щоб тобі було гарно і там і тут.. Знаєш, за двома зайцями, як женешся, що виходить? Ти хитрий, а погано буде, як сам себе обдуриш.

— Чудна!—і більш нічого не вимовив.

Пахло жіноче тіло, загарами вітряними пробіралось.

— Так-то!—сумно зітхнула.

Гордій дивився на лати, на шматки неба.

А в Марини очі горіли, як дві блискучі жаринки, тільки посміхалися з нього.

Гордій дивувався.

— Чи вона мене чим обпоїла? Жінку вдома покинув.

Місяць, зірки щупальцями заходять соломую, грають живорадісні пісні і тікають із зорею в поле, а потім з поля витягують свої щупальці, як петрик.

В клуні свіже сіно, є й торішне. Почувається рівне дихання Маринине, підіймаються груди.

Задивився Гордій, наклав рядном, обпоївся лоско-чучим духом і заснув.

Однак підвищується стріха і моргають, перекликаються горобці.

Настали жнива.

Важка спека.

Снопи порозкидалися, гріються. Гордій іде вперед. Жито зомліває, падає... За ним Марина в'яже.

Постаті косарів розгулюються: з одного кінця на другий кидаються розмахи. Шершить жито та деренчить перій.

Лан по-над шляхом.

Марина чорними очима вбирає спеку і вони переливаються блиском. Хустка збилася на потилицю, а шия рівна, з маленьким бугриком, купається в повітрі.

Гордій непомітно, коли мантачить косу, подивиться, засміється...

До них підїхав вершник і попрохав води.

Марина радісно крикнула:—є, ось вона!—і піднесла йому кухоль—той напився.

— А ти дівчинко, так собі, я вже й влюбився.

— Невже?

Сніп випав, колоски розкидалися по стерні...

Гордій подивився з-під лоба.

— Не отставай!—гукнув він—ач, уже лащиться.

Йому зробилося досадно. Важко деренчала коса, іноді залазила в землю своїм гострим кінцем.

— Чорти й принесуть,—бурмотів Гордій.

А коли докосили й поклали в полукіпки, він одійшов осторонь, сердито збив косу й прив'язав її до кісся. Потім сам пішов на хутір.

Марина сміялася.

Полукіпки, ніби стояли в очіпках. А стерня однобарвна, золота розійшлася по лану. На других нивах шумів ще нескошений хліб.

Марина йшла позаді, чогось весело співала..

— Чого ти тікаєш од мене?.. Так я найду-ж не такого, як ти.

Полукіпки настовбурчились, а хутір завився перед очима в зелені кучері; перед ним залягли бурти, й тому видно було самі дахи.

Марина догнала Гордія.

— Ну й дурень-же з тебе, тебе й подратувати не можна. То я так.

— Та так,—призирливо протяг він,—і з хазяйським так, і з усіма так, і зо мною так...

— А як-же?..

— Сатана... як сучка, до кожного лащиться..

— На те я дівчина.

— А як жінкою будеш?..

— Твоєю. Так твоєю я не буду...

— Побачимо...—і він хутко йшов уперед. По його твердому обличчі йшли маленькі струмочки поту.

— А хазяйського зажену на той світ... Він думає, що не зумію... То побачимо.

Марина уважно слухала і лице її ставало серйозне.

— Як-би не такий... Ти ось сам здох-би з голоду, як би не найняли... А двох жінок мати—не твоїй кешені...

— А ти хочеш за такого, щоб кешеня була.

— Нічого я не хочу.

Гордій скрипнув зубами, схопив її за руку.

-- Ти...

— Одвжись... Дивись—що я тобі таке?

Осінь.

Плелося плямами, падало на душу осіннє паву-тиння.

І осінь, ніби очі душі, що odkриваються то пес-ливі, а то холодні. Осінь закутує небо павутинням, переплітає. Біля хутора вдень борються вітряки з вітром: дощаті, полатані крила млинків мотаються, як перед смертю. Чорні тіні пробігають по землі і крізь проріхи показують зелені плями; високо під-літають, і одміривши крок, падають униз. Млини, як опеньки порозкидалися... Коли вітру немає, то вони виставляють широкі руки і стоять, ніби зайці.

Гордій прохав Марину.

— Маринко, давай запишемося!

— Туди к чорту, одна, мабуть, здихає з голоду, так ти й мене так... Е, ні, не на таку наскочив.

— Може тому віриш,—він показав рукою на хату,—так той злиднів таких не візьме.

— І не треба..

Літо минуло. З поля позвозили снопи і поскладали у великі, високі стіжки. Згущувалися повесняні мокрі трави, збивалися, як ковтун.

Становилося жовто.

— Ти знаєш, вже скоро й додому.

Гордій думав про жінку.

— Ну як тепер вернутися до жінки?.. Вона-ж знає.

А—баба й кінець.. Всі баби ..—сплюнув.

Марина крутнула головою.

На току стіжки куріли свіжим сіном; зверху на них лежали палиці.. Відкілясь чувся післяжнивний сміх, плескіт річки.

— Марино!—глухо сказав Гордій, сховав очі за густими бровами,—оце я думав. Спав, возив сіно і все думав... як ти не запишишся—рішу.

Марина захолинула, в очах перескочили жахливі вогники. Гордій міцно зціпив Маринину руку, нахилився.

— Так, чуєш?.. Жінку одбила, тепер записуйся.

— Пусти... запишемося... який ти страшний,—нехай тобі пек.—По її тілі пролізли холодні плями, вона здригнула.

Це було на току, де виростає, чуючи зиму, жито, довге й тонке, і де під ногами толочилася полова.

Сірі стіжки куріли. По степу носилося листя, і його, мабуть, десь їли, як і курай.

Не рипіли перевесла, не гули машини. Вівці йшли з стерни отарою, збивали пилюгу, а чабан лякав їх батогом.

Марина обминала Павла, не хотіла йти і до Гордія. Але ввечері Гордій її зустрів біля клуні, він стиснув її руки і, ніби не чуючи сам себе, питав:

— Ти запишешся після строку?

— Пустити... запишусь.

Він не помічав, як холодніла Марина і як довго шукала спокою.

— А я зразу хочу, зразу,—насупившись промовив Гордій.

— Гордієчку... в тебе жінка є... в тебе-ж грошей немає.

А він не слухав її:

— Сьогодні... Ти водиш: літо пройшло! Нічого не хочу знати.

А як я не хочу...

— Ти не хочеш?!—очі йому зробилися страшні, сам він дужче й дужче давив Марині руки.

— Та ні... то так!.. Тьху на тебе! який нетерплячий, запишемося після строку.

Після цього пройшло декілька днів... Почали йти дощі... Гордій ходив сумний.

Одного разу зустрів Павла, той сміявся.

— Що-ж, Гордієчку... сам не з'їв і другому не дав.

Гордій останні дні не бачив Марини, а насмішки хазяйського, ніби не чув.

Він думав:—вона-ж казала, що буде жити зо мною.

Але все-ж таки пішов шукати Марину. Її ніде не було... Тоді він увечері підійшов до хазяїна і спитав між иншим:

— Де Марина?

Хазяйський син стояв біля вікна.

— Я-ж тобі казав... Згадав ти пізенько,—промовив він,—вчора пішла ще вранці додому... Роботи, значить, немає... а їй залишилося два дні. По хліб може батько приїде.

Скривився Гордій, пішов у клуню.

— Одурила! А жінка?..

В клуні було тихо, тільки в кутку пищали мишенята.

А біля клуні стояли явори, листки пообсипались. І вони були холодні й голі.

Гордій додому не пішов, він найнявся в економію. Стояв серед двору, заклавши за спину руки.

І жінка була, і Марина була, а тепер? Питався чи в себе, чи в кого іншого.

Будівлі розруйнувалися. Кам'яні, дерев'яні. Були прикащики, управляючі, а тепер, культгосп.

Надворі осінь, не жовта, не павутинна, а багно. Десь билась з повітрям стружка од лісу, а багно чавкотить. Чавкотіло й тоді, як ішов на заробітки Гордій. Шукав чогось, а за спиною ніс чоботи... Щось найшов, щось загубив.

А там он видко хутір. В клуні мабуть однаково: сіно солома.

— Чого я йшов і куди.

Через двір пробігла Манька, куховаркою служила.

— Гордію, йди вечеряти!—після вечері оратори
будут щось читати...

— Йди к чорту!—а потім подумав:

— А хіба піти—послухати?

І поплівсь до кухні.

То була осінь не жовта й не павутинна, а задум-
лива на роздоріжжі.

ПАШТЕТНЯ

Сіроокий будинок із п'яти поверхів, східці йдуть униз просто з вулиці. То найнижче—підвал, але й там мережаться на вікнах занавіски, а хоч рямці тільки наполовину витикаються з землі. Троє дверей. На одних (вони середні) вивіска на обох стулках. Праворуч—намальовано підсліпуватого скопця, що примружив одне око й місить руками тісто. Скопець—в білій кепці і в сірім, заялозенім гряззю, фартусі. На другій половині дверей—яблука на дивовижному посуді й одно чогось висить у повітрі. За цими дверима, далі,—кімната, яку пристосував господар до крамниці. Стіни обставлені шафами: за склом—шоколади, плісняві ковбаси, коробки з консервами, папіроси... а біля прилавки трохи схожий на того скопця...—дядя. Його так називали всі, хто приходив до крамнички.

— Дядя, дайте півфунта халви!

Дядя турбувався, кипів і, викидаючи з рота часто літеру «с» говорив:

— Можна-с. Вам-с цукерок.

Елегантний, красивий жест.

А колись дядя запрошував гостей до себе в покої. І тепер дисонансом урізувалося прикащицьке «с» в аристократичні жести.

Часто, коли він утомлювався, виходила, замість нього, на його місце, за прилавок Негодячкина. Ласкавими, тошними очима вона стежила за дверима й звикло витягала з шафи чи папірос чи чого іншого. Сиве, ніби забруднене попелом, волосся вибивалося з потертого шовкового очіпку. Вона поправляла зморщеними пальцями і часто хапалася за гострого, товстого на кінці, носа...

Торгівля йшла до 2 годин; після двох крамницю зачиняли.

Дядя тоді ще дужче тормозився й гонив Негодячкину.

Супруго, зачиняй двері, а то знову будуть неприємності... Негодячкина, дійсно, приходилася дружиною дяді. Правда, вони одружилися недавно, але знайомі—давно. Дядя прекрасно пам'ятає стару, давню Негодячкину.

Вона колись мала свій власний будинок на якійсь досить популярній, вулиці в цім-же городі.

На илхтарі чорними літерами на червонім фон участка *_* № *_* Негодячкиной.

Під усіма будинками—лихтарі.

Свідомі цієї справи люди знали цей міщанський стильний будинок. Його впізнавали не тільки по сіро-блакитній фарбі й лихтарю, а ще по іншому... по тій славі, що розкинулася дзвіночками по городу й по окрузі.

Поміщик Сюселін навідувався часто туди. Негодячкина зробилася гарною знайомою. Вона спізнала смак Сюселіна швидко і коли він приїздив, то вона

хутенько обтирала руки об передника й співуче, нахилиючи голову, тягла:

— Маня, Манічка, ідіть, вас нуждають господін!

Маня була найкрасивіша між її дівчатами... А зустрічаючи ще в своїй спальні поміщика...

— Повірте, Жан Гордієвич, я тією Манічкою так дорожу... Вона-ж мені приходитьсья родичкою...

Сюселін обривав, одмахувався, як від набридливого комара:

— Ну, знаю, знаю... говори №...

Вона згортала очі в посмішку мадони, клала навхрест руки, долонями до пухких грудей:

— Сьомий...

А коли за грюком дверей підскакув на підлозі стіл і крісло-колиска похитувалося, Негодячкина виривалася слідом за Сюселіним і бігла в буфет. Скоромовкою:

— Сьомий... шоколаду, шампанського, пирожного...

З вечора починалися райські ночі. З вечора починався шумний дзенькіт бокалів. Знесилений сон умирав під музику буйних вальсів... У загальному залі в цупких обіймах гасла кров.

Свічада в золочених рямцях одбивали чітко на хрустальнім склі ті фігури. А по паркеті неслися нові й нові згуки.

Ці ночі називалися—райськими.

Невідомо, чому саме ця назва припала, але про їх знали далеко. Чи може той святий рай був теж таким, може й там зливалося голе тіло зі стильними орнаментами залю й пахощі рівних струнких фігур ховали під пальми.

Про їх Сюселін товаришам говорив так:

— В неї ночі класичні. Там, у тих кімнатах, такий комфорт, що іншим і не снилося. Підбор!—він аж ляскав пальцями від задоволення.

Сама Негодячкина розуміла це дуже гарно й виправдувала свої витрати. Найбільше, звичайно, її виручала Маня—її родичка. Зараз Негодячкина не знає про неї нічого. Хто говорив, що вона спилася і опинилася в морзі, а хто говорив, що вона поїхала з цього міста.

Під революційні часи будинок опорожнів, його чиясь могутня нахабна рука розтрусила. Цегла валяється й зараз біля колон під'їзду і шматки свічада дивуючися відбивають обличчя, що проходить, або схоплять частину пальта й кинуть потім від сонця блідий промінь на позолоту рямців. Орнаменти, виліплені з твердого мозку якогось інженіра, посіріли й дихали осінню.

Тепер,—то пустельна, глуха вулиця: більшість із будинків—розруйновані й поночі мало хто ходить.

Ще з наступом революції Негодячкина не жила в цім будинкові. Їй не тільки снилися важкі вдари прикладів, а вона бачила їх. Тоді лазив по нетрах Республіки вошивий тиф і босі вогнища горіли, ступали босим полум'ям по венеціянських арках... Їй здавалося, що тиф ось-ось нащупає її й звалить.

Коли забувала про постріли згадувала про те давнє, клала пальці на чоло і розкидала їх хрестом. Вона ще дужче хрестилася, коли помічала свіжий мозок на мурові і плями крові на тротуарі.

Перед сном, вона пильно вдивлялася в шибки й відтіля чекала ось-ось побачити облитий кров'ю розстріл.

Жила вона в пригороді, в маленькій кімнаті, на своє старе золото—до своєї віли не навідувалася. Там, у вуличці, рідко лише можна було побачити чорну постать. Вона прийде закутана в драну латану хустку, щось згадає, поплаче й розпливеться між прірвами вулиць.

Одного разу, краплистого осіннього вечора вернулася додому. Там її чекав Сюселін. Давньої борідки-клинок не було. Підборіддя обліпилося кучерявими персями, з легенькою білизнаю. Вона не впізнала. Потім крикнула. Невеликий полохливий каганець погас від її жаху і все тоді потонуло в темряві.

Сюселін нервово витяг сірників і із тунелю в сірених крапках вилізла блідна обстановка кімнати.

Перше слово пролетіло несміло й тихо:

— А де-ж Манічка?

— Не питайте! Не нагадуйте...

— Ах, що було, то пройшло... Що ви так нервуєтесь! Я мав який маєток, який парк... Так плакати по вашому?

— Ну, що-ж робити?—фігура насторожилася; короткі хитрі вуха зашевелилися під хусткою, як у лисиці, коли попадеться в капкан і хоче визволити голову.

Як що... У мене є гроші й у вас, мабуть, теж збереглися... давайте крамничку. Звичайно, податки великі прийдеться вносити. Але ви-ж маєте досвід, ви маєте спеціальність.—Лівий куток рота підплигнув догори, а брова нахилилася донизу.—Як прийдеться,

то й кінці в воду... Тільки не можна наймати, а за-для цього ми давайте одружимося.

Негодячкина раптом посунулася на край ліжка. Вуха ще дужче затремтіли, а з очей видавлювалися сльози, що тільки нікелювали вічка. Розгадати з боку не можна було, чого й повіки забралися так далеко під брови.

— На старість?

— Які ми старі... Ех, ми ще поживемо... Ви жінщина при здоров'ї, а я!—він ударив артистично кулаком себе в груди...

Негодячкина повеселіла. Полум'я язиком жовтіло на очіх. Вона згорнула губи в лагідну усмішку.

— А де-ж баришні?

— Madame, чи ви знаєте моїх племінниць?.. Старша кінчила інститут благородних дівіц, а менша теж там училася.

— Я їх не знаю: вони-ж у мене не бували. А до чого тут інститут... Товар який??

Сюселін спалахнув. Раптом крикнув:

— Ви, madame, чорт-би вас забрав, не смійте так... Вони мені, як дочки, я їх виховував...

Вона злякалася, притулилася до бильця...

— Ви не сердьтеся!

Він замовчав, підсмикнув бороду.

— Я погарячився... Який той... Жюлі, красива, струнка, ніжна й чорна, як циганка.

Ох, я така була молода.

А друга, та на ту Тоньку, не...

— Чого, чого??. Не дає згоди?? Ви їй пообіцяйте й зараз дайте.

Я певна.

— Ні, її не буде... Буде друга, я знаю. Та була в Смольному.

Що робиться, вихованки Смольного й тепер, як ті Маньки...

Ви чуєте

— Богу вгодно.

Знаєте, пішли-б ви куди з богом.

Але випили лагідно (він під полою приніс пляшку) і Сюселін ночував тут...

Ці минулі картини проносяться так хутко й вираз на обличчі змінюється, як і їхній зміст. Сидить за прилавком і не знає тоді, про що вона думає. Вона не думає, а лише стежить за рухливістю тих орнаментів життя, які миготять у калейдоскопі.

Скільки не дивилася вона—бачила все інші та інші картини.

Коли чулися запасні кроки Жюлі, вона прислухалася й говорила:

— Що, виспалася, Жюлічка??

Жюлі пропливала не говорила нічого. Блискучим поглядом, дивилася тільки поперед себе.

Негодячкина мимрила під ніс:

— Тоже, скажеш, царевна.

Вдень Жюлі гуляла по широкому проспекту. Сиділа довго на дзиґлику й знайомилися з молодими людьми.

Через бульвар спішили натовпи, під пахвою з портфелями, з стеками. Бігли з корзинками жінки.

Жюлі згадала, що скоро Різдво.. Пронеслися фурую висічені в пам'яті, як на граніті, спогади про різдвяні

бали в дяді поміщика Сюселіна... Юнкера, пажі, ліцеїсти. Обличчя в такий мент розбивалося на дві половини й вони стискали мозок. Голова горіла. І це тільки звівала посмішка якогось джентльмена, що прищурював очі і вертів у руках стек.

Перед Різдвом. Туманний вогкий шум іде з ріки. Мовчить сніг на гілках і падає пухкий і великий, як клоччя бавовни, сніг. Жюлі скинула невеличкий сніг з обличчя; незадоволено притулила підборіддя до коміру з дорогого хутра й розстібає редикюль з тоненьких ланцюжків. Невеличке свічадо взяла в ліву руку, а правою запудрила те місце.

Повернула обличчя й здивувалася.

Тонька, чорт-би її взяв!

Але не встала, а залишалася сидіти. Йшла її сестра, Антоніна.

Вона закуталася старим, в деяких місцях пошма-леним пледом.

Коротенький теж зітертий і заялозений кожушок був на ній.

Обтріпана сукня падала зморшками на ноги. Антоніна, наче не помітила сестри, йшла далі.

Жюлі кинула поглядом біля себе. Із молодих, чи знайомих не виднілося нікого.

Подумала:

— Чорт із ним, хто й побачить, подумає, що прислуга!—і покликала:—Тоню!

Антоніна на ходу кинула:

— Ти?.. Жулька?.. чого треба?

Куточки рота засіпалися.

— От, сволоч, безумовно, навмисне, без ніякої ввічливості!— а голосно, як на прислугу в наш час:— Ти... ми вкупі підемо.

Відкіля?

— Ти не знаєш? Я скидала вугілля на вокзалі.

Жюлі досить гарно знала, де була Антоніна. На повненькім її обличчі де-не-де вчепилися пилинки з блискучого антрациту.

А в віях обкреслилася чорна смуга... туди позападав вугілля і від нього очі здавалися підведеними.

— Жюлі це й подумала.

— Ти, як там попрацюєш, твої очі становляться красивими.

Антоніна насмішкувато змірила поглядом... засміялася.

— А в тебе, теж коли попрацюєш—красиві?

— Кра-си-ві...

Жюлі цокнула по асфальтових східцях і ввійшла в крамничку. Дядя стояв у білій кепці...

— А, й Тоня тут... Рано... Ще тільки недавно засвітили лампу...

Антоніна пішла просто, на кухню. Там, біля плити, вона спала.

Ввійшла, скинула кожушок. Засвітила лампу вугляну й заходила по кімнаті... Торкнулася пальцями плити. В кухні було тепло, по брудних стінах замерла луна від тупотіння на верхньому поверсі.

— Значить і сьогодні рай... А що, аби донести, сховають кінці в воду...

Негодячкина—жінка, Жюлі—родичка, а Зоя—прислуга, Зося—родичка.

Ходила, наче не чула нічого, крім своїх кроків... Потім простелила на долівці ковдру з шматками бавовни, підкинула під стіну, в куток, засмальцьовану подушку, а все застелила чистим простирадлом.

Гукнула:

— Дядя...

— А, Тоня... Чого тобі...

— Я на хвилинку піду в твою кімнату, візьму мої книги.

Дядя говорив з вечірнім гостем. З-за бобрового коміру витикалися щетинисті карикатурні вуса. Гість кивнув.

— Це не вона?..

— Ні...—а потім Антоніні, що стояла в дверях:—Іди... Вона заціпнула двері від крамниці, принесла книжок. Почула, як заскрипіли двері: пішов гість на ту половину.

І співучий, з шумливим хрипом голос Негодячкиної:

— Супруг, знаєте, як колись танці під такі громи музики. Аяй—від задоволення вії збіглися й зморшка розпливлася.—А тепер тільки під грамофон.

Антоніна шпурнула французький роман, з пергаментного паперу, попсований і старий. Якийсь аркуш випав і листом осени розіп'явся на долівці. Лягла, підбрала ноги й вкрилася кожушком. Навмисне хотіла заснути. Але затупотіли чийсь ноги й голос Жюлі:

— Дядя, дай авансу... Я не можу з таким іхтію-завром...

Голос дяді:

— Що з тобою? Ніколи такого не було...

— Ніколи не було такої кра-а—соти, як сьогодні...

Такі розмови, або приблизно такі, були кожного вечора.

Антоніни не соромилися й Зої не боялися, бо Зоя теж—посада Жюлі... і потім Зоя нічого не розуміла, бо дядя й баришня розмовляли французькою мовою.

Дні та ночі проходили в житті непорозумілими одноманітними випадками.

А настрої по східцях цього часу збігав вниз, до самого міського дна, полинув догори, перестрибав одним спогадом східці.

Життя бралось за ці білі та чорні крем'яшки й кидало в одні закутки чорні нічні кремінці, а в інші навперемінки опускав білий і чорний. Це якась вічна гра, це якийсь полохливе перелистування життєвих сторінок. З непомітною зміною займалися на морочному сході хмари, перев'язуючи обрій пурпуровою стьождою й за сніговою далеччю пустелі падало вічнонезмінне сонце.

За зимою пливла легковажно фіялкова весна, а потім розквіт літа, далі пелюстки линяють, роздуваються осіннім подихом і рішуче народжується зима. Це—таке життя. Цих законів не зміниш.

Під наметами бертолетового снігу, щось замерзає, а щось живе забирає зі струмків воду й чекає на весну...

«Де-ж я? Де я живу? В яким... думала Антоніна.— Ні, я ще під глибоким снігом».

Хтось застукав у двері. Думки розлетілися.

— Хто?

— Це я, дядя...

Скинула защіпку. Дядя жалко подивився, нехотя моргнув на Антонініне ліжко...

— Тоню, чого ти мене не послухаєш? Ти подивися на Жюлі. Вона живе гарно...

З розкритим ротом, з тяжкою незабутньою образою в виразі обличчя, вона наче не вірила. Знала прекрасно, що їй запропонував дядя. Він боявся Зої. Він давно говорив, що, як усі свої, то краще... А Зоя— непевна дівчина.

Антоніна здригнула. Тіло хитнулося від слів, тих слів, що обіцяли надалі життя. Але й справді, в чому секрет людського життя. Це таке питання, що вона не могла розгадати.

Хіба в праці, хіба в тому, що вона після роботи харкає вугляним пилом і ніколи не виміє начисто рук? Чи може в тому, що десь на проспекті розмовляти про мистецтво або про що інше з будь-яким мужчиною, аби попасти в тон і сказати адресу паштетної? А потім, за 5 років зів'янути і валятися під тим самим дзигликом на бульварі, де сиділа колись в котиковім манто... Так, ще не велика офіра зіпсувати своє тіло, але за-для якої мети... За-для того, щоб потім здихати, або зібрати рештки загубленої волі й кинутися під потяг... Але та людина ніколи не кинеється. Вона лише може мріяти про це... Жюлі не думає про другі дні, вона задоволена сьогодні, а завтра... Жюлі байдуже ставиться до того, де треба

щось передбачити... Антоніна уявила все це до найменших дрібниць. Вона наче зараз переживала ті часті вечори з грамофоном. Диявольська музика по спіралі пластинки лізе й лізе... Входить якийсь мужчина, гасить світ, і вони, як привиди, пливуть по м'якому килимі. Темно, тіла не видно, не видно й тієї муки... Раптом—бризки світу... Вона злісно скидає зі столу бокал, шматочки скла розбігаються, й перекидає пляшку, заливає муку, що стала кісткою в горлі..

— Дядя стояв у кутку й пильнував за кожною зміною виразу, за кожним рухом прудких очей... Стояв понуро й чекав відповіді.

— Тонічко, так як?

Тепер вона тільки побачила біля себе брите, огидливе лице Сюселіна... Це—дійсність.

— Ніяк.

Широкі губи холодно підтяглися. Він ніяково взяв пальцями підборіддя.

— А ти не будеш каятися?

— Ти-ж мені був майже батьком. Ти хочеш зробити з мене проститутку...

— Дурна... Як-би я тобі не був дядьком, я взяв-би з вулиці не одну таку, як ти.

Сердито грюкнув дверима й вийшов. Почувся голос Негодячкиної, вона щось сердито радила.

Ледве встиг вийти дядя, як другі двері відчинилися й ввійшла Жюлі.

На голові сміялися чорні переливи волосся й на плечі спадали буйні циганські локони. Вся зачіска

перетяглася золотеньким обручем. Короткі, широкі рукави відхилилися від рук і матова кожа бронзовими виступами мускул підкреслювала кожний жест.

— Тоню, ти серйозно хочеш бути такою, як є. Ти подумай, що далі буде з тобою... Кожного дня будеш ходити таскати вугілля... Повір, мені жалко тебе... Жюлі поправила сукню й задивилася на невеличкий лакірований черевичок.

Антоніна скинула ковдру й хутко почала вдягатися. Жюлі дивувалася.

— Ти не згоджуєшся зі мною?

Сестра не слухала, наділа козушок і вийшла в крамничку.

Якийсь покупець забирав цукру. Вони вийшли вкупі на вулицю.

Він підозріло зиркнув на дівчину й прискорив кроки.

— Він мабуть прийняв мене за жебрачку...— подумала вона.

Біля будинку стала, Антоніна не знала, куди вона піде... Але залишатися там, у кухні, вона не могла. Ці поради виводили її з себе...

Вулицею плив рев города. На вітринах, в точній симетрії розляглися товари й лихтарі кидали око на десятки афіш, на нові накази, на вивіски. Автомобілі проскакували й мчали в тунелі вулиць, обминали зустрічних трамваїв, візників... Сніг, наче нікуди не спішив, падав на гілки дерева, на брук. Будинки обкутувалися сніжаним шарфом і стояли нерухомо, розкидаючи тисячі вогнів по туманних несмілих

сигналах сирен, тінях кроків. На розі, на тім стовпі, де висів лихтар, біла стьожка паперу притягла увагу Антоніни. Вона прочитала об'яву про передплату газет, журналів. В голові залишилася одна думка, яко-мога скоріше взяти посаду. Завтра вона не має роботи й побіжить в редакції. Антоніна знала 4 мови.

— Невже вона там не буде корисна? — питалася сама себе.

Ніхто її не помічав. І вона сама себе наче не бачила...

Почула, як холод заліз під одяг і лоскатав пуховим приторканням невидимої криги.

Повернулася в крамницю. Вічно-незмінний дядя стояв на своєму місці.

— Чого ти вискочила?

— Мені набридають ваші поради...

І зайшла в кімнату. Розкотився морок побитих звуків грамофону.

— А що як-би зараз побігти та привести міліціонера.. Ох, яка я слаба. Невже моя голова не насміє придумати цього плану? Невже я не розруйную цього гнізда... Я мушу...

По руках пробігали струміння холоду, голова горіла, як головешка, й чад заплутував думки. Відтіля неслися ті-ж пісні дикої музики. В кімнаті не вистачало повітря. Легені ширилися. На білках, в очіх, павутинками пролазили червоні шовкові ниточки.

— Ні, вони одбрешуться...

І Антоніна залишилася в кімнаті.

Зранку, на другий день, коли кругленький, без маятника, годинник сердито плямкнув 11 годин, Антоніна йшла до редакції. Її сестра ще спала.

По сухому морозі, скрипіли, як і сніг, голоси папіросників. Якись хлоп'ята під сірим гранітом неба, біля мосту, попритулялися до одинокої колони, що стояла на вулиці, й співали пісню. Бризки снігу летіли від кінських копит і падали далеко від саней.

— Як-би гарно проїхатися!— подумала Антоніна й ще далі закинула один край кожуха. Назустріч дув сухий гострий вітер.

В цім городі вулиці розходилися проміннями від центральної площі Революційних Троянд. На цій площі знаходилася редакція найбільшої газети в Республіці. Коли проходила на роботу через цю площу, вона бачила широкі з богемського скла вікна редакції. Відтіля завше вискакували газетярі з гаманами, наповненими газетами; спішили кореспонденти з свіжими новинами. Двері ніколи вдень не заспокоювалися завше хиталися, перебігали за поріг і відскакували в коритар.

Антоніна несміливо відчинила. В коритарі пішла з свічада назустріч їй фігура... Антоніна не впізнала себе: шапка насунута низько на лоб, покривлені чоботи. Вона давно не дивилася в свічадо, а тепер, коли побачила себе—їй не хотілося йти до редакції. У вестібюлі не було нікого. Вона сміливіше підійшла до свічада. Виглянуло гарненьке обличчя з трохи гострим підборіддям.

— Та я не така погана, як здалося!

І хутко побігла по східцях. Асфальт рябів під ногами, як побитий віспою... Сторож сидів біля вікна.

— Ви!!! кого вам?

Антоніна злякалася. Її можуть не пустити... Що-ж тоді.

— Мені секретаря редакції.

— А я думав об'яви, то нанизу!

Побігла ще скоріше й біля дверей, де висіла мідна дошка з надписом: Секретар редакції, — зупинилася в нерішучості.

Потім постукала. Луна від стуку вдарила в скроні й синенькі жили задьоргалися.

— Ввійдіть!

Стала біля столу. За столом сиділа молода людина, перекидаючи на столі аркуші паперу. Другий машинально, як маріонетка, кинув погляд і сховався в суміжній кімнаті. Антоніна почувала на диво себе прекрасно, мислі сконцентрувалися й посмішка була на очах...

— Я прийшла попрохати у вас посади...

— Що? Я, товаришко, не біржа праці!—з помітною іронією заговорив секретар.

— Ні! Ні! Ви вислухайте. Я знаю чотири мови.

— Ви? знаєте? А французьку і німецьку? Може ви знаєте папуаську! — в цих словах була гостра насмішка.

— Ні, як раз тієї мови не знаю, а французьку і німецьку знаю.

Секретар встав, заходив по кімнаті, він не вірив.

— Так ви маєте освіту?

— Так, середню маю.

— А ви читали нашу об'яву, нам треба двох таких, як ви... От, на біржі як...

— Я на біржі...

— Ми туди повідомляли, нам сказали, що таких немає.

— Так, але я там не говорила, що я знаю ці мови.

— Да? Так? Ну що-ж? здається, ваша справа виграна.

— Я не знаю, як вам дякувати... Але кімната...

— Це все буде...

Радість охопила її. Вона й Жюлі сюди пришле. Це таке щастя, про яке вона й не мріяла. Вирвати сестру з того болота, з того запільного шантану...

— Я піду...

— Добре, завтра приходьте, ви покажете ваше знаття.

Не побігла, а злетіла з другого поверху. Але додому не пішла, повернула в західній край міста. Вона йшла до того вокзалу, де стільки прийшлося перекидати блискучого антрациту...

Вокзал був на краю міста. Вона йшла знайомими окраїнами, де гранітові велетні лише виднілися за димчатым серпанком. Тут брук випинався своїми горбами з-під снігу, поламани тротуари, на віконницях — вітер, що позривав з петель... А над дорогами довгі дроти телеграфу.

До вокзалу не дійшла. Ніжна втома впала на очі. Антоніна тільки тепер згадала, що вона не обідала. Повернула до їдальні. Їдальня знаходилася в невеликім

будинку. Але всередині здавалося, що кімната дуже довга. Стеля низько осіла на стіну й одно вікно покривилося. Чорні, вогкі рямці наче вигнули посклеюване скло.

Заплатила й сіла за стіл. Біля плити стояли дві баби; одна хутенько бігала й розносила, а друга, насипавши борщу, закладала пальці під хустку й чухалася й відривала від такої роботи руки, коли їй підставляли порожню миску. За ними повисла на брудній шпагатині ікона...

Антоніна знала цю їдальню давно... В перерві роботи на вокзалі вона з іншими робітниками бігла сюди обідати.

Ці баби давали найдешевші обіди й до них ходили обідати... Обід завше складався з двох—борщ і каша. Це меню не змінювалося ніколи.

І не вважаючи на те, що тут була така брудна підлога, що й за день наче не легко було викинути сміття, що баби ходили й подавали обіди в лантухових хвартухах, об які обтирали миски (ложки обтиралися об рушник, що висів на плечі «черпальчихи») — вона підчас обіду була повна.

Антоніна звикла... Спочатку вона не могла обідати, а потім це ввійшло в звичай...

Після обіду Антоніна радісно тримала в руках здачу...

— Ще вистачить на трамвай!

Додому приїхала під вечір. Побігла в кімнату до Жюлі.

— Сестричко, я сьогодні найшла посаду. Чудову посаду.

Жюлі здивувалася. Засмоктала повітря, стуливши рота в трубочку...

— Ти так чимсь збентежена? Але обережніш; ти замажеш мені скатерть!—сказала вона, коли Антоніна поклала руки на стіл... Антоніна не звернула на це уваги.

— Люба Жюлі... Хочеш кинути своє місце... Вимагають знаття двох мов...

— Що? Тобі не сором? Ти хочеш нашого дядю залишити без хліба? Того дядю, що дав нам освіту. Як ти смієш говорити. Я ніколи не згоджуся, бо без мене все тут пропаде. Ти думаєш:—Зойка чи хто інший дав таку славу, поставив дядю на ноги... Я! Я! А тепер ти пропонуєш мені посаду—служити тим... Здохну, а не буду. Вони мені не дадуть і грошей стільки, скільки треба, щоб гарно одягатися. А потім,— дядя тоді прогорить від податків, і, виходить, на своїй шиї тримати його благоверную, того Кощея... О, ні, коли ти так думала, то помилилася.

— Як, ти не хочеш?

Антоніна так обурилася, що більше нічого не вимовила. Хотілося вдарити по тим дрібничкам, що стояли на столі, так, щоб посипалися тільки скалки.

— Ти справді не хочеш? Тобі не набридло про даватися...

Жюлі підбрала під себе ноги, підклала під спину оксамитову подушку. Обірвала:

— Геть!! Геть звідціля!!

Антоніна подивилася жалісливо на неї... Вискочила з кімнати. З другої виходила Негодячкина...

— Як ваше здоров'я?

Таким показався єхідним голос, що Антоніна не втерпіла й гостро вилаялася.

Негодячкина не образилася. Від задоволення аж прицмокнула, рот розчепірився й нижчий щелеп заходив; зуби виткнулися, закрили губу жовтими яснами.

— От так благородна... Говорить по-французькому.

Але Антоніна вже не чула. Вона була на вулиці. Бігла, так хутко, як із редакції, в найближчий район міліції.

Д І С

І ліс, ліс.

Навколо посплітались віти, повисли над вузькою дорогою. Збоку маячить сонце крізь листя рідким поглядом, стриже траву, тче тіні килимів. Посічені сухі одрубки витикаються чорними гадюками. Велетні похмурі тріскають, ховаються в гущину. Закувала зозуля. Сонно. Через зелень б'є біле. Дорога кривиться жовтою глиною та чорноземлею. Заледеніло кущем листя, а кістяком дуби. Сильно чути гам обманого миру. Гніде листя зачерствіло шумує. од кроків. День вечірній. Іде бородатий мужик, бовка під ніс, тріщить падалишнім листям.

— Ич, як співає! Ото!—чмокнув. Кроки сутеніють під деревом. Хата показується через пільму ліса. Гуси герґочуть, а біля їх маленький хлопчик тикає в пісок руками.

— Де мати?—Дитинка злякано опустила вії.

— Там, у хаті! Вони пораються!

Знову важкі, лісові кроки гудуть до хати. Сонце рожевить волосся дитинки і сумно гладить брудну шию. З хати вийшов лісовий, важкий мужик, надів зашкарублу торбу через плече, зашнурував грізно бровами, поправив невідомого кольору картуз. А вона:

— Яремо! Ой, лишенько! Чого-б ти йшов? Хорони пречисто! Знаєш який час: в Килівці-ж убили об'їз-чого! А ти!.. Не йди!—рішуче співають розіп'яті слова. Руки склались благанно:—не йди! Дитинка витріщилась. В загороді жалібно замукала корова.

— Не твоє діло!

— Яремо! Слухай, чого тобі треба? Є-ж чого їсти! Не йди!

— Мовчи!—Западали вуси, а борода збилась щетинисто.

— Тату! А страшні лісовики? Я чув, як вони свистять. І все свистять. Я вмію. Отак...—свиснув, ту-гою розлігся по лісові свист.

— Я тобі дам! Не свисти!

— Накличе біду!—Затихло. Тормошиться похмуро Ярема, збирає удилища, надіває кожуха—пішов. А в загороді біля хати корова.

— Мамо, який вовк! Він з'їсть наше теля?

— Одстань! А то дам тобі! Взнаєш!

А там гупають важкі кроки в тіні стежок. Хлопчик вертиться.

— Мамо! Я боюсь инколи лісовиків. Вони страшні,— каже.

А кроки несуться в гущину. Килим з трав, з квіток хитається. Іде Ярема. Розмахує мозолистими руками, а на плечах теліпаються хвости вудок. Думає.

«Що! Налякали? А моторошно, хоч і лісовики такі-ж люди. Е-е». Прозорий хвильовий туман падає на обміжки. Темніє річка чорна, схожа на Ярему. А ніч викидає посміх на дрібний дробіт.

Очерет. Крутий беріг. Внизу яма хлюпоче бережно піском. Білі осики привидами понахилялись у річку; одна зовсім упала: коріння попідрізувалось, наткало сухого павутиння. Десь заскиглив хворий рибалка, вимальовуючи причуди.

Став Ярема, озирнувся, закинув удки. Сів, підмостивши пеньок, очі мовчать, а борода обмерзує. Осика розтянуто упивається насолодою. Чиркнув сірник, запихкала люлька, зашмалив білий димок.

— Чи справді я один прийшов?—Не повірив, прикусив люльку. Обвалилась глина.

— Та й сумно. Скоро почне гугукати пугач. І—у! Чортяки-б його дерли!.. Тяжко, круто жити: кінці з кінцями. Еге!

А одвічна річка торохтить очеретом, а очерет киває голівками струнко по березі. Латаття плаває то вперед, то назад і на ньому жовті лілеї коронами повирізали профілі. Прошльопав, мабуть, лісовик через брід. Ярема злякався. А потім сам до себе:

— Може чоловік іде додому,—заспокоївся, стулив брудні руки під головою.

Річка пливе, в свічаді горить багаття неба іскристе та вода вимиває тихо пісок. Заснув, наче міцний мужик пригнувся, а зверху:

— Гу-гу, гу-гу!—тріпається.

— І зачав, проклятий!—Підвелась голова.—І всю ніч невгомно гугукатиме.

Очерет соромно прислухається, шукає дна гостролистим дивом Порідчали сміхи, уважно задумувались:

гугу—у! По черзі відверто питались у темряві, далі роздражнюючись поринали в холодну воду.

— А от жив Килівський об'їзчий, а тепер немає, бо вбили! А жінка?— коліна задерев'яніли та вгрузали в мокрий пісок. Вдавлювалась борода в руки. Думи гріє кожух. А над головою тріснуло. Приліг бур'ян.

— Це ти!—оглянувся. Такий самий дужий спускається по грузу. Яма видливає руки трьокутниками. Сів і цей.

--- А веселіш. Одному якось ніяково. Ото почувеш щось хрусне, щось шелеснеться і, той, кожне ніщо лякає.

— Та вже-ж...—Знову димок змішується з парами.

— Ти знаєш, Яремо! Ту ніч одного з бандитів—лісовиків отих, вгепали, молодого, молодого. В Новоселівці. Милицинір пальнув, тут одразу тобі!

Сіпнув рукою і тільки взнав свій образ в ямі.

— А в Перівці вони дівчину на дуба спяли та й повісили. Так там тією дорогою ніхто й не їздить. Якось той... Вона була комуністка та й видала їхніх більшовикам, так вони її туди—протяг тишенько Ярема.

— Та ні! Я чув, може не комуністка. А так: у неї там був парубок, вона йому й переказала. Доказалась. Казав хтось, що ворони клюють вже. А я знав тую дівчину...

Задумливо гурчить очерет, рябить річка молодими забутими здрогами. Низько припадає листя, перегинається срібними сторінками до одноманітного верху.

— Тяжко жити... І чого ті лісовики б'ються? Нехай-би бились, а нас не чіпали-б, а то хвилини не дадуть забутись.. Ей, ти, тягни!

Затріпався шнур, вилазить з води мокрий.

— Ключуло добре! Що? Сом?.. Хоч цю ніч відпочину і то якось краще. Дома не вживеш: то прийде инколи—хліба дай! И—и, головорізи!

— Шибеники! Через їх і ліс вирубують—не забороняють.—Насупилась капелюха.

— Та що там балакати! Що той ліс! Жив він— а тепер доживає, бачив—та й набачився. А гірко дивитись. Виріс я, де не підеш було—дерево струнке, високе, а гущина... А зразу подекуди самі пеньки. Не вирубають! Брешуть! Не такий ліс!—Запалився Ярема новим словом. Другий мовчить. З півночі подув різкий вітер, верхи високих дубів притулили віти. Кожух погрів щільніше.

— А Мотрона! Чув? Чоловік вмер, так вона злигалась з тим шибеником Червонощоким. Скажений він, здоровий...

— Туди й дорога... викресав різко лайку.

Ліс шумить. Рябить річка, коливається білими гребнями.

— Невже дощ буде?

— Ні! Це так?—Обернувся, заголубив очима по небові.—Зразу перестане. Це вихор... Дідько лисий, тільки й балачки про тих. Нічого нового й не знайдеш...

Кусається беріг, сиплеться одірване листя по воді. Але затих одразу. Тиша.

— Не я казав! А знаєш, недавно кричав сич. Іх, як страшно... Ага! Оце їхав недавно один. Схопили лісовики, кажуть—перехрестись. Перехристився. Ну, а тепер, кажуть, залилуй ноги в петлю. Та й повісили за ноги. Так один змилосердився—пристрелив. Єврей то був. З містечка.

— А-а... балакати є про що!

Змішує думки Ярема:— х-ех.

— А ти чув, що десь, де багато лісовиків було, так там повипалювали всі села: одні бовдури стоять. Отаке й у нас зроблять... Ото! Тоді!

І важко випростується очерет, підіймає гострі кінці, колишеться по березі струміннями довго. Тиха річка синіє, шерехувато одливає гілки та крутить омелу на воді. Сидять, люди дужі, немов дуби з мозолями, важко, грізно кожен думає. Сидять, вмозоливши очі, шукають глибини в синяві. Зупиняються хвилі, наганяють одна одну, наче ненароком обнімають коріння латаття—слабими здогами перемагають ніч. Застигає ніч, застигає очерет, і дві постаті застигають: ноги в пісок вгрузають. Срібне листя осик без вітру журно балакає. А крізь прозору синь моргають біляві хмарки.

Недалеко вдарило сокирою по дубові. Ярема з товаришем затихли; дивились їхні очі до стуку.

— Ага!—прошипів один.—Хто-ж рубає? Біля трясовини! Он воно що! Ходімо!

— А кинь! Хіба там один?

— Ходім, подивимось!—Пішли. Куц шелеснув і забив гіллям слід.

— Темно!

— Мовчи йди!—Дійшли. Близько завітрив стук, зачорнів. Пилка деренчить, кидає тирсу.

— Там три! Над кручею дуба рубають! О, кляті!

Круча ховає тирсу в позаторішніх бур'янах. Вітер затягся в дерево. Коріння тріснуло. Долітає балачка.

— Об'їзчий не почує!

— Він один, а нас аж троє. Посміє: трісне лоб. Сокира-ж є!—Стовбур хитнувся на глибоку безодню.

— Скоро вже!

— Дивись. Корінь один. Мовчки рушай!

— Ніхто не прийде, бо темно!—Руки надуті в провалля хилять дерево.

— А звернути шию!—Крізь зуби Ярема скрипнув—бери кілок! Дам ділянки!—Рванувся звірем роздратований Ярема. Дуб падав,—маленьким тріском рвалось—валилось трухляве дерево. Запихкався об'їзчий, теліпає важкий кілок.

— Ага! Вас троє... Хто рубне сокирою? Ну, хто? Кажі!—Троє трохи сами не впали в провалля із дубом

— Кажі!—не своїм голосом кричить Ярема.—Пошматую всіх вас. Хто дозволив рубати?

Розмахнувся об'їзчий; луснув, щось хруснуло.

— В кручу позакидаю всіх! Кляті! Ух!—Один упав, а другий матір згадав й шпурнув сокирою, але вона розчавучила тільки кору на липі.

— А де-ж ти? Ти! Сюди! Трусишся чи-що? Підходить ближче Ярема до другого. Сокирою кидаєшся, сукин син! Тікай, а то вб'ю!

— Не дуже,—третій, обізвавсь. Он диви, не промахнусь.—Кинув і цей. Ярема хотів одхилитись і, як підрізаний, присів.

— А... вбили!... Ті два тікали не оглядаючись. А в бік гострим кінцем врізалась сокира і скривавлена впала, коли ударивсь об свіжий пеньок Ярема.

Прийшов другий.

— О, Яремо! Я-ж спіткнувся. Чого-б тобі було йти? Хоч-би донести до хати.

Ярема стогнав. Другий крутився біля його: затуляв виразок.

Потім побіг до хати. Там спали. Застукав. Злякана жінка одчинила нарешті, почула про чоловіка.

— Ой, лишенько! Чуло-ж моє серце! Казала – не йди! Плаче, а там пугач: гугу-у-гугу-у! Зливаються крики. А син Яремин пішов з дядьком по батька.

Виє простоволоса жінка. Витирає голими кулачками свої сльози хлопчик, собака дивиться на нього, потім сутожно підвів голову, з натугою завив.

А не так далеко од хати лежить на червонім пеньку Ярема, а в проваллі—дуб.

ВОВЧИ БАЙРАКИ

Чи далеко-недавно, чи близько-давно ходив вітер? Проходив він за містом, у проваллях, підіймав на синіх крилах сміття, що розкидалося по полі, за Вовчими Байраками.

Вночі, в свята, і тут і далі десь лазили промені прожектору, сковзалися, розбивалися туманними кружальцями.

... Довго, довго шуміли дерева з північних лісів; довго, довго сміялися кам'яні мури, та все луна йшла по проваллях привидам.

Сиротливо бився вітер, в тривозі бився, граючись на згуках трамваїв, залазив спати в кручі і тихо дрімав.

Виходили люди в день на смітники, рилися брудними руками, знаходили смердючі ганчірки, раділи; а потім розходилися по місту; потім розходилися по норах.

Був-жив Сизон, по норі Середній, ходив у місто, кожного ранку простягав він руку, дивився в очі вітру... Другої руки не було в нього — потяг одрізав.

І стояв він на розі та все повторював:

— Дайте, Христа ради...

Пани проходили, дивились у синій, закутаний фабричним димом, простір, потім повертали свої очі

осторонь... І все щось балакали тихо, як у бурю потайні собаки.

Сизон не хотів іти в богадільню, бо він любив хвору жінку — Веклу; а синів Веклиних — своїх не любив, бо вони одбивали хліб у нього й дратували...

І часто-часто він, старий ганявся за ними по полі, по дикому, що за Вовчими Байраками, а ще за ними бігав вітер.

Старшого сина, Ваньку Бистрого, боявся Сизон, бо йому було 16 років; а як нагонив меншого, Борку, бив костуром, хрипів:

— Батько я тобі, батько!

Борка кусав йому руку, втікав, кидав грудки на Сизона.

— И-и, шпана! — І показував язика...

... За проваллями була річка, вливало сонце в її воду срібло і золотило ним хвилі... Здалеку не видно нафти на річці, а близько нафта плаває і смердить од падла, що скидали на березі...

От, у тій річці купалися Ванька Бистрий та Борка...

А колись ще Борка втік із дитбуда, бо він там бив виховательку руками в живіт, коли та його вдарила за те, що він кричав хлопцям, ніби вона цілувала студента а потім ще за те, що студент ще щось робив...

Його прогнали, а він утік до Векли до брата.

Іноді брати крали в батька гроші і потім на ті-ж гроші купували цигарок, курили.

Векла не ходила в місто, вона з ранку до вечора рилася в смітті: вибирала відтіля ганчірки і шила з них одягу.

А то так: збирала картоплю на тім-же полі, біля Вовчих Байраків, варила, їла.

... І вніч і вдень тяглися підводи з міста, звозили на поле, у кучі сміття. А дядьки, що сиділи на возах, кивали на провалля:

— Ракли!

В теплу ніч, коли нічого було їсти, співали Борка з Ванькою в садку, а то стріляли по кешенях.

... Була ще в них сестра, та й зараз, мабуть, у місті є. Бачив раз її Ванька. Це в тім садку, де стояв мертвий монумент із сліпими очима. Так от, там сходилися дівчата співали...

Співали. .

А як рясне дерево зовсім розпливалося в сутіні, тоді дівчата розходилися по темних кущах, по-між тополями високими.

... А як коли так: танцюють біля дзиглика важкі перса, співає хрипла гармошка.

Високі тополі ламали свої ніжні гілки, ніби жінка руки з одчаю.

Ванька пам'ятає, як хтось кричав на сестру:

— Брось, Манька, з кумом хохориться... Свій брат.

І знав Ванька сестру і казав Веклі:

— Е, Манька не дурна... Вона гарно живе...

А мати Векла його не слухала:

— Ти-б може пастухом де-небудь?

— Це-ж не село...

— Ну так у приют...

Син сердився й сміявся.

— Ми землянки не покинемо... Фраєра одпровадь
свого в богадельню...

Він-же-ж тобі батько...

— А...

В той час Борка заспівував:

— Ех, доля, моя доля,
доля горькая моя...

У Векли тоді текли з очей сльози.

В проваллях ще, над крутим схилом, стояла будка..
Дрімає там вартовий, як прокинеться, придивляється
очима униз, де за стінами з грудок ховалися нори.

І одвертався сонний вартовий, коли знімали ті
люди—не люди, свої ганчірки.

Вонь заглядала в нори, бродили тіні хмар, захо-
дили в Байраки...

... І ще недалеко од Сизона, трохи з боку жив
Іван Химчук, старий, він був, як минулий час, розби-
тий як руїна. Лазив Іван, шукав дохлих мишей, зати-
кав їх за пазуху...

Він божевільний...

Був голод, і ходили в далекому селі таємниці.

І він ходив, важко повертались очі під білими
бровами.

... А любив Іван, той Химчук, Веклу, кричав, як
дитина, коли бачив її... Хлопців не любив, як і Сизон,
бо вони всували йому жару в кешені... й одежа тоді
горіла, смердів дим.. Бува—дивиться, дивиться Іван,
а потім почне качатися по землі, кличе Веклу, аж
поки вона йому не загасить вогню.

Б'ється об землю Іван, хитається, цілує та їсть землю, ніби клянеться.

— Ич, юродивий, бог за чуба візьме на небо,— регочется Ванька Бистрий.

А дим із димарів, що в місто йде високо, високо, під шуми пропелера, б'ється об хмари.

* * *

Веселий ішов Ванька з міста: баба йому дала со-рочку й нагодувала борщем.

— И, жлукто старе! Ги!

Знав він, що Сизон та Борка біля Векли, бо вона хвора... йому байдуже.

Ходить по землі довгий день, гойдається як колиска, й сміхом перекидається. Байраки задумалися, бо гуси летять стрілками на південь.

Тільки по садку, вночі, хтось ходив, хтось сміявся, чіпав гілки, одкидав їх осторонь, аж листя падало.

А цупкий бур'ян шумів, його гладив рукою старе-чою вітер, ніби мати дитину...

Ванька спустився по кручі—ввійшов у землянку: почув, як стогне Векла, почув, як плаче Сизон, а Борка стоїть у кутку, мовчить.

Став і Ванька за порогом, похмуро глянув на товсте хворе тіло Векли, на пухлі ноги. І жалко йому стало землянки...

Злякався він мерця, бо знав, що вмре мати.

І згадав Ванька, що за землянками, на краю про-валля, було нове глинище, де ще брали глину в місто.

Звернувся він до Сизона, сердитий ніби осінній вітер:

— Слухай, перенесемо Веклу в те глинище, бо вмере вона—і він показав рукою на край кручі.

Не повірив Сизон, затрусив сивою бородою.

— Нехай вмирає тут..

— Не хочу, не хо-о-чу!—Ванька схватився рукою за ніж; а ножа в Сизона не було в руці, він злякався і понесли вони хвору Веклу. Важка вона була, але донесли. Холодно зробилося на душі в Сизона, наче льод біля серця, коли залишили його самого хлопці, бо вони пішли в землянку.

Залітав пісок на товсте тіло Векли, ховався її стогін під нерівно заструганою стелею.

Прийшов іще Іван Химчук, сів, вдивлявся важкими очима на Веклу, хитав головою.

Іван божевільний.

... В місті тоді багато ходило, багато сміялося, а од трамваїв сипалиєь іскри і була ніч. І не знав ніхто в місті, як умирає стара Векла, як стогне, хитаючи головою, Іван той Химчук, як плаче Сизон.

Ніхто не знав:

Чи далеко-не далеко, чи близько-давно ходив вітер.

І вмерла Векла.

Грудка важка одвалилася од стелі й розбилася, тільки жовта пилуга полетіла.

Хватав уже холодні ноги Химчук, він бормотів під ніс; обняв його рукою Сизон, спитався, ніби забуваючися:

— Хто ти? Відкіля?

Незнав Іван, може нори знали.

Сизон заходив думками у сон недосяжний і світлий, як сонце; вдивлявся він туди далеко, як у недосяжну глибину моря, бачив на хвилях себе.

Розбивалися хвилі.

Хотів перепливти життя він, а воно сміялося, переганяло його, *становилося на очі. Стискували думи голову. Хвилювалися думки, як під бурю ліс:

... Шуміли, шуміли.

З міста котився дзвін м'яким шелестом. Кидалися з розгону голоси за Вовчі Байраки.

То дзвоне годинник на башті.

Раз...з...з, два... ще третій раз гукнув голос з дзвіниці, потім прикусив язика й од болю тихо, розриваючи повітря, пропищав:

— зь—зь.

А це там, на сході, жив колись рибалка Сизон.

Випливав човном на річку, грався бризками.

І нічого жилося... Не стало панів... Щось велике йшло, як буря... Ух, шуміла тоді кров у старого... А потім, потім... Він не пам'ятає... Собак їли, молоди курай, макуха була щастям... І був у нього син, менший за Борку, гарний, такий слухняний і вмер, об ївся кори...

Важкі спогади, як очі Іванови.

І жив ще в тім селі один чоловік... він мав хліб і не продавав... Йшов раз увечері по вулиці Сизон. Покрівлі зробилися голими, самі лати сторчали, бо скотина поїла соломі, а потім люди поїли скотину.

А самі худіли зі дня на день, очі поввалювалися і глибина в них була. Знає Сизон, які зморшки вивів на обличчях у людей голод, знає Сизон якими взорами поткалися минулі багатства ланів. Спочатку зійшла озимина і маленькою од жорсткого вітру зів'яла. Так, тепер згадав Сизон: то був голод... Той страшний голод, той, що поїсть усе й знову прийде їсти, бо голодний голод.

А потім він пішов туди, де хліб родить. А на якійсь станції, такій маленькій, де тільки сарай та вокзал, сердитий потяг забрав у нього руку.

Він тоді був у лікарні.

А гарно, як гарно там було... Чисто, краще, ніж удома, але недовго тримали його там...

Випустили його.

З Веклою, з Манькою та хлопцями рушив Сизон далі... Прохали хліба по селах, а люди дивилися на втікачів й хмуρο кивали головами, і лаяли й давали.

А вони все йшли далі, далі... Дійшли до великого міста і там уже загубилася Манька.

... Ех, ти, серце осіннє, ех, ви, Вовчі Байраки! повів по глинищі мутними очима Сизон.

— Манько, донько, прийди до матери, немає вже Векли...

Прохав довго і уважно Сизон доньку, а Йван Химчук задумався...

— Я-ж любив тебе, донько...

Виплакав очі Сизон, червоними стали вони, горем перекраєні. Він схопив за плечі Йвана, тряс і кричав:

— Чи розумієш ти, старе стерво... жлукто...

Його хрипкий голос хитався, як грім далекий.

За Вовчими Байраками світало, пливли хмари за місто, йшли спати після нічного заробітку люди з Вовчих Байраків.

Вже дужче посинів міський сад, що виднівся на сході, за полем.

Висунуло весело очі місто, повіяв від них вітер.

У Байраках було ще темно...

В будку прийшов другий вартовий, закурив, потім дрімав, бо на світанку спати хочеться.

Сизон злякався ранку, вдруге крикнув Іванові:

— Гей, ти, ходімо ..—приставив долоню до вуха, —заберуть тебе, скажуть, що коцнув Веклу. Чуеш, стерво дохле...

Іван очуняв, сіпнувся і пішов у свою нору. А Сизон попоходив біля глинища, дивився чи скоро зійде сонце й раптом побіг у землянку, побудив хлопців, плачучи:

— Ходімо, ходімо, приїдуть за глиною, найдуть матір, скажуть що вбили ми...

Ванька прокинувся, грізно блимнув очима...

— А що—вмерла?

— Немає вже, немає... Всі ми помremo, не буде нас, не буде...

— Ти стара вороно, ти здохнеш, а ми найдемо собі місце... Помremo!..

Потім ударив під бік Борку.

— Сово, ти, ходімо в місто...

Пішли чужі—рідні один одному, далекі думками, заколихані горем.

Засірили з ними Вовчі Байраки, закинувся синім громом степ. Тоді зійшло сонце, тоді тепленько сміялося...

Хурщики приїхали, сміливо увійшли в печеру, одсунули труп осторонь, наклали вози глиною...

А як їхали то зайшли й сказали в будку:

— Там мертвяк... Баба, з раклів мабуть. . Вартовий почув і креснув олівцем на дверях.

— Щоб не забути, як прийде зміна.

Перед ним виходили, вогкі од роси, Вовчі Байраки.

Був ранок.

* * *

Ванька Бистрий сидів під дубом, на сухому листові, що шуміло при кожному рухові. Махнув рукою на дзиглик, бадьоро сплюнув через плече.

— Отам колись сиділа Манька!—промовив до брата.

— Слухай, Борка,—от жила Векла, вона наша матір... А її червяки поїдять. Да! Знаєш, як їли ми в селі коней дохлих, а в них комашилася черва. Чудно?—Він сміявся, ніби йому хто затуляв рота, сміявся, як хорий. Листя закривало жовто-червоними плямами стару траву. Дерево зсипало все нове й нове листя, воно крутилося в повітрі і наче не падало ніколи на землю.

Йшла зла осінь. Затопче дощами суху пилюгу!

— Ото ще Сизон... дрихло... Не люблю я його. «Помремо»,—стара ворона. Батько... ха-ха!

В очах сміялися червоні жили, в очах було багато горя. Далекі в нього очі, сумні; іноді хапають гостро, гостро; залазят у душу, як ножі.

— Ходімо відціля.

Ванька ніс під пахвою цигарки, глянув на їх.

— Да, Борка... ловко обчистили... буде що їсти сьогодні, як продамо.

По дорозі зустріли Сизона.. Похудів він, ніби з воску з черного була в нього шкіра. Плакав:

— Ну що дітки, жалко матери?

— Пшол вон...—вилаявся син.

— Прокляті ви, прокляті:—шамкотів батько, — не сини ви мені...

— Велика штука... а ти мені давно вже не батько і не впустимо тепер у землянку.

Хутко зникли.. Сизон повернув теж на вулицю. Жаліслива баба побачила його, поплакала.

— Ти-б, чоловіче, в богадільню...

Й показала, куди йти до шпиталю.

Сизон дійшов до будинку, що звався приютом. Боязко оглядався і ввійшов у шпиталь.

— Прийміть мене... Не маю де спати,—як старець на розпів говорить Сизон.

— А у вас бамаги є?

— Немає, чоловіче...

— Ну, як немає, то йдіть у друге місце...

Ходив він довго.

Вже холодніше темніли дощові хмари, вже близько була мряка. Йшли дощі поночі ходили люди,

Сизон згадав про Йвана, йдучи вперед, в осінню ніч.

Ходив Сизон, та скрізь питалися «бамаг».

А зі сходу та з півночі сунули важкі хмари, що заливають нерівним лопотінням землю.

Було холодно. Були бурі без громів, без блискавок, тільки зі свистом, з піснею.

Мерзло тіло, худі руки тремтіли.

— Піду до Йвана, до хлопців...

Але не дійшов, заснув у садку, на вогкім листі. Вранці, тільки пішов, зайшов у Йванову нору, потім виліз, жахливо кричав:

— Іва-ане, Іване-е!

Ніхто не обзивався. Нікого не було чути... він пішов до синів. Недобре подивився на нього Ванька Бистрий, недобре змірив очима:

— Чого тобі треба?

— Ти не знаєш, де Йван, той Химчук?

— Не знаю.

Опустив нижче брови Ванька, незадоволено промурмотів, як сів Сизон:

— Чуєш, ти, це... наша землянка.

— Я, я... посижу трохи... не бійсь...

На дворі стояла мжичка: падали краплі, ніби іскри в тумані потухали. Наче ненароком спаде крапля на тіло, проколе жовту смугу.

Забігав із міста дим у Вовчі Байраки, довго шумував, закручувався в тумані кучерями, цокотів по обміжках.

— Не хочеться й жити...

— Чого-ж дивишся?—зле запитав Ванька.

— Ходив по богадельнях... скрізь ходив. Не приймають.

— Ги-ги... а в тюрму чого-б не те... там гарно, Сизоне, годують, тепло...

І глибоко зарилися ці слова. Грів їх Сизон, повторюючи:

— А гарно там.. не приймуть мене: немає бамаг.

— Нічого: можна зробити, що приймуть – засміявся Ванька, бився його сміх, як молот, об стіну жовту..

— Повісить-би вас! – хмуρο крикнув Сизон.

— Душогубці ви!

— Чому не повісив... дрехло слабовумне!

І зтяг пісню чорну, як дим в осени над містом, сумну, як сльози хмар.

Сизон сидів.

— Пропащі ви, діти, і Манька—пропаща...

— Манька живе, то ти, ворона стара, кракаєш.

— Як-би ти так жив. Ех.

Рознеслося слово, позіхнули провалля. А слово дзвінке, як брязк криці, одгукується в Байраках... бо осінь.

— А я вчора, як був у місті, ховали одного пана... Везли на катафальці, коні були позапинані... Маньку вчора бачив... Самогонкою десь торгує і п'яна вона була.

А Сизон своє...

— На житті сини, як на довгій ниві, колоски й кукіль... А в мене бур'ян..

Ванька жартовливо свиснув і знову нагадав.

— Знаєш, батьку, справді—в тюрьму... туди й без бамаг можна. А в землянці здохнеш, жалко мен тебе.

— Старий я вже.

— Пустяк!

Світ не проходив у нору, перед виходом, замість дверей, була стіна з грудок і вода тому не заходила в землянку, вона текла на дні кручі.

Ех, ти життя буйне, потечи по-між скелями, між проваллями!

І очі Сизонові впали на круті схили, де текла каламутна вода.

* * *

Перед вечером хлопці вийшли з печері, а Сизон кинувся по кутках, найшов онучі, потім обмотав ними ноги.

Він чекав хлопців.

А сини прийшли й вигнали його.

Тоді замерзли Вовчі Байраки—впав мороз. Було зимно. Вже по небі плавали перші снігові хмари.

Сизон ступав, ішов, куди очі дивилися.

Сніг падав, а мороз гуляв, аж поле білим зробилося...

Наступила свіжа, тепло-красна осінь, пройшла і кликала-викликала свистом вітру з синіх хмар холодну зиму.

Іх, вітер холодний—ніжний сніг!

Сизон озирався на нору, а там реготався Ванька Бистрий...

А проваллям байдуже...

— Ну куди, куди йти?

Захотілося йому піти далі, далі... захотілося
найти стару Веклу, а найдужче захотілося в лікарню.

— А гарно там було...

Вже далеко, далеко одійшов Сизон.

Почувся десь вибух: ніби заскрипіло дерево од страш-
ного буревія і впало, чіпляючи гіллям дріт на шляху.

То був далекий, чужий вибух.

А чому так струни натяглися?

Чому так душа впилася тим згуком?

Чому він рідний такий, дикій душі?

— Когось забили. Мабуть, убили!— тупо йшли
сльози,— і я... уб'ю... то тоді без бамаг візьмуть...
Це вже давно на селі було: вряdnика тоді так дядьки
взяли до тюрми.

Сніг падав на тіло, а потім краплі, краплі...
Лихтарі з міста наближалися, як багаття з зірок і
тікали, тікали в безмежні дубняки, де теж вночі багаття.

Буря сміялася: то розкидала, то збивала в ковтун
сіде волосся.

Над ним ішли хмари, чіплялися спочивати на
високих димарях міста.

Тюрма. Високі мури були такі затишні.

Був у неділю Сизон у церкві... проповідь читав
там піп, казав:

— Святим людям носили ворони їсти... А мені?
Чому я не маю їсти? Боже дай-же мені їсти,— він
простягся на замерзлій землі, раз-у-раз підіймав го-
лову, дивився на небо.

Відтіля тільки падав густий, м'який сніг.

— Через синів... через безбожників, невірив тих...

Стомлений встав і все до чогось прислухався.

— Ні, тільки в тюрму... Нехай б'ють мене.
Нехай...

По Байраках ішла луна, Ванька гукав Сизона:

— Кличе, покаювся! Сказано – син.

І хутко побіг назад, відкіля йшла луна.

— А, старе стерво, дайош сюди онучі,—крикнув Ванька і з розмаху вдарив під коліна Сизона. Той упав, а Борка розмотував онучі.

— Ги, чорт... Ворюга...

Ще раз вдарив Ванька ногою в живіт, потім його тіло одходило в глиб.

Провалля сонно позіхнуло.

Сизон схватився за колодій, а потом опустив руку:

— Вбивці... Душугуби!

* * *

Мешканці міста ще спали. Рідкі постаті перекупок ішли з важкими корзинами та де не-де двірники збивали мітлами з тротуарів сніг.

Сонце не сходило.

Місто розплющувало очі, потроху прокидалося. Сизон трусився на розі; в очах бродив туман. Він стояв і не прохав, тільки грів свою одну руку біля серця. А серце билось хутко, ніби надумало тікати від нього.

Вже почав червоніти серпанок, що розкинувся над містом. Впливало веселе сонце, проколювало голками міцними, як мороз, обличчя людей, що бігли вже без

кінця, без краю. Заворушилися трамваї... Останні лихтарі дивилися на сонце блідо й сліпо.

Сизон водив очима, а борода замерзла.

Проти нього стала товста перекупка, довго хитала головою:

— Ой, як же-ж так чоловік божий. Ой, доленько наша нещасная! — подивилася на босі ноги, простягла руку.—На помолися за мою бідну душу.

Сизон придавив її руку, перехелився станом. Страшними зробилися у нього очі—в них бродив туман...

Випустив руку. Перекупка одкинулася й крикнула. Він вихватив старий довгий ніж, колодій, з розмаху ударив чорним клинком їй у груди.

Перекупка захиталася і впала важким тілом на асфальт.

Юрба кинулася на його, збила з ніг. Але хтось підійшов, розігнав натовп.

— Гей, ти, марш за мною!—почувся голос.

Сизон устав. Голова розбилася, червоні виразки заліпили волосся. Він, як п'яний пішов по вулиці.

Раптом зареготався... А голос крикнув:

— Мовчать!

Він замовк. Сонце гралося на бруднім тілі.

Вітер, як і раніш, накидав в обличчя з чорного воску снігу, соломи...

... На дереві позамерзали брудні краплі, а сонце підіймється, будуть крапотіти: кап, кап.

Гудок кликав на зміну...

... Ех, ти серце осіннє, ех, ви, Вовчі Байраки!

НА СТАНЦІЇ

За десять кроків усе поринало в чорну глибину. Сторож на лінії, Григорій, як не придивлявся, як не жмури́в око: нічого не було видно, навіть вагони, що стояли біля депо, і ті кудись пропали. Станція розляглася високим бугром серед степу. До маленького повітового міста було 10 верст, навколо степ, та ще близько село.

А треба вартувати добре.

Григорій прислухався. Не чути нічого, тільки то-рохтять цупкі стебла трав об рейки та йде полохливий звук туди, аж за семафор.

Недавно, з місяць тому обікрали вагони, дрімати не можна.

Ніч затулила вогні, накинула прозорої сажі на все і заснула, і Григорія хилить... Так стоїть, стоїть, поставить гвинтовку і закуняє. Замерещиться щось, прокинеться, обдивиться біля себе, нагострить вухо...

Тихо. Хмари попрутулялися міцно одна до другої, хоч-би одній зірці дали глянути сюди...

— Хіба зайти в будку!—Подумав.— Та й закурю, мабуть, там!

Повернув, пройшов через одну лінію. Під ногами зашарудів пісок, дмухнув боязко морською вогкістю. Пролетіла якась птиця, шарпнула і зникла в темряві.

В будці було світло. На лаві сиділо два дядьки. Один схилився і дрімав, а другий обіперся об телефон і щось читав, сонно бігаючи стомленими очима по папері...

— А, це ти Григорій!—Посунувся і дав йому біля себе місце.—Нічка, брате, на славу вдалася, скажу тобі. Теплинь! Мабуть, дощ буде.

— Де там гарна... Замазало все, так що й перед очима не побачиш. Та ще й наче хтось нарочито взяв та й замазав очі медом. Так солодко, а віі стуляються, стуляються. Не втерпиш: поставиш біля себе дрючка й куняєш. Нахилишся раз, другий, а потім почне вздріватися. Прокинешся, походиш... Скверна, братішка, служба...

Григорій одірвав паперу, насипав дрібненької махорки і з смаком затягнувся.

— А як твоя жінка?

— Та!—неохоче махнув рукою.

— Ти розкажи, що там трапалося, бо вже пройшло, мабуть, місяць, а я нічого й досі дотепно не знаю.

Григорій любив розказувати своє горе... Впевнившись, що той не глузує з нього, він усівся на лаві й почав:

«Ну, слухай! Ти знаєш мене здавна: я такий чоловік—пить, не п'ю; на службі ні в чому поганому не замішаний. Вдача моя така: як зо мною по-людськи, то й я нічого. От, мене лиха година одного разу й загнала випити.

Пішли ми на село цілим табором.

Там випили по склянці. А хлопцям мало,—всі молоді, здорові,—кричать та й кричать: дайош і край!

Мені не хочеться пити. А хазяїнові, тому старому відьмакові, хочеться більше заробити. Все запрошує та наливає.

Я присунувся ближче до хлопців. І на вухо пошепки:

— Давайте, — кажу, — налякаємо цього діда, цю сатану кислооку.

Згодилися. Один п'янюга, Хведір, все одмахувався: як так, каже, я вам зробив рекомендацію, а ви підіймаєте чорт-зна-що; ніколи каже не піду з сторожом, — найпаскудіший народ.

Я не послухав. Устав із-за столу.

— Ти! — говорю — кислоокий чорте, заарештований. Ми з чека боремося з самогоненієм.

Дід злякався: нижча губа одвисла й зморщилася, як у старої кобили, а борода труситься; а сам шепоче таке, що й не розбереш.

Сильно злякався. Нарешті:

— Помилуйте, старого! Це не я, а моя донька!

— В тебе є й донька! — гримнули всі разом.—

А ну її сюди! Що воно за краля!

Багато з нас були тут уперше.

А старший шепоче:

— Вона, вона, діти, гонить самогон. Я вже радив: кинь, кажу, роби що друге, так ні, не хоче!

Я подивився на нього. Як побачив, що плаче, жалко стало. Хотілося втішити діда.

— Нічого, старина, ми тебе не займемо!

Тільки говорив, коли входить вона сама Як побачив, так і затьохало в грудях. Очі в неї, як дві тернинки: чорні, аж горять, а на щоках:—плями червоні.

Вона теж видно злякалась, бо все на виду міниться: то почервоніє, як грушевий лист в-осени, то пожовкне, тільки губи горять.

Ввійшла й до мене зараз:

— Ви кажете, що агент по борбі з самогонкою? Я сам не свій: вразила бистро, язик затягся кудись аж під печінки.

Я, я!, — на силу вимовив.

— Так чого-ж ви дивитесь? Забирайте мене на станцію. Арештовуйте.. А ви чого, батю, витріщилися, як баран на аптеку, ідіть з цієї хати.. ви всі вийдіть у ту он хату. Товариш агент допит зніматиме.

«Це як раз улопався!» думаю, бо знав, що не я з неї писатиму протокола, а вона з мене.

Так і було. Як тільки спорожніла кімната, вона впялася в мене своїми циганськими очима. Ніколи таке зо мною й не бувало, як тоді: наче хто ножем розрізав груди й вийняв серце, і після того тільки щемить на тім місці. По шкурі сироти понабігали наче хто пшона під неї насипав. Погано. Вночі один стоїш біля вагонів і ніякого чорта не боїмся, а тут і світло, і в кімнаті перед тобою баба, а охляв, наче побитий.

— Так ви прийшли розорити мене!

Я мовчу, чую тільки, як крига лягла біля серця, та ще зробилося холодніше.

— Чого ви мовчите? Чи може ви брешете?

А я доти був не дуже ласий до дівчат і не любив з ними гаяти часу. А тут хочеться слухати й слухати. Голос, знаєш, такий солоденький. А в очі така туга, що ніякими словами не перекажеш, аж за нутро хватає. Ну, думаю, це вона на вудочку берьоть,—не піддамся.

— Ні, я справжній агент! Може налякав, так моя служба така! Вас я арештовую!

Ввійшов у ролю, а до того ще й оп'янів. Чомусь здалося, що я мав револьвер,—хотів його витягти. Пощупав і біля пояса, і в кешені,—немає. Тоді тільки згадав, що я його не мав ніколи. Соромно стало, бо вона помітила, що я робив.

Завмер,—не говорю ні слова, злий став до безкраю. На її губах—ехидна посмішка: на, мовляв, з'їждулю.

Так і хочеться їй дати в саму морду.

Стримую себе. А вона, як кинеться мені на груди, як заверещить:

— Ой, помилуйте, ніколи більше не буду.

— Батьо, неси сюди димку! Вип'єм. Потім, як зарегочеться, як заллється,—за здоров'є цієї тюті—і показує на мене пальцем.

Регіт. Сміх. Той Хведір, що перелякався, хоч переполох виливай, тепер сміється теж. Одному мені не по собі. Коли повсідалися, я встав шукати шапки,—нема ніде. До неї, питаю,—а вона облизується після закуски, та язика мені показує.

— Не шукайте товаришу агенте, я заховала!

Сів, знову, насупився. Дивимося один на другого, як середа на п'ятницю. Пішли балачки, я один тільки осторонь сиджу та мовчу.

Не счувся, як хлопці вже встають, дякують і рушають додому.

Вона до мене:

— Ви не розсердилися? Не треба, бо я так налякалася, що й досі не прийду до пам'яти. А я вас не образила. Пийте!

Я відмовляюся, бо й так перед очима метелики літають.

— Григоріє, пий та ходімо, бо вже за північ!
Випив, встав і захитався.

— Зоставайтесь у мене! Я вам постелю тут на лаві. А то ви не доберетеся додому.

Саме тоді була весна. Садки тільки що почали цвісти, дороги були сухі, але по рівчаках стояла ще дощова вода. Звичайно такий непривичний, як я, аби забрався в рівчак, то купався-б там до ранку.

— Ну, куди вже тобі йти. Зоставайся тут!—бачучи, як я оп'янів, кажуть мені хлопці, моргаючи на неї.

Зостався.

Вона справді постелила, ще й накрила простирадлом, як удома. Сіла, торкає раменом і розпитує, де я служу, за яку платню.

Як я сказав, що служу сторожом на лінії, вона аж засміялася і більше нічого не розпитувала: пішла спати. За стіною вона шепотілася про щось з батьком.

Потім погасили лампу й я заснув...»

Григорій подивився у вузеньке вікно і, захоплений спогадами, думав. Задзюрчав телефон, стрілочники кинулись і вискочили до стрілки. Залізо брязкотіло й рейками котився чугунний шелест.

— Восьмий! На першу путь!

Здалеку наближалися очі паротягу й доносилося шкварчання підшипників. Цокотіли ближче й ближче об гайки колеса. Потім промайнув стрункий, високий паротяг, облитий паром, трохи захекався і, проїхавши, став біля станції. Від будки йшов золотенький

тремтливий світ і догонив лихтаря, що майнув червоним оком на останньому вагоні.

Чергові йшли назад, до будки.

— Ну далі говори! От баба!

Григорий скопився вівком і зле викинув:

«Чорт, а не баба! Далі? І далі-ж так. Прокинувся вранці, вдягся. Мене вже кличуть снідати. На похміллі, в роті погано... Пішов, поздоровкався.

В кімнаті чисто, прибрано.

Батько її сідає за стіл, надувся, як чиряк, хреститься й на мене позирає з-під лоба. А я тут у нас і забув як то хреститися. Сідаю й зараз шамать.

Старий до мене:

— Ви-б може перехрестилися. Без бога—ні до порога.

— Я, діду, без бога.

Він похнюпився і ні разу після того не подивився на мене.

А вона запрошує:

— Беріть пирожків, намазуйте маслом... Я вже й до церкви сходила й за вас помолилася.

Зніяковів трохи,—соромно стало за вчорашнє. Такі гарні люди, а я так з ними. Поглядаю на неї скося, щоб вона і не помітила. Одіта вона по святковому й не так, як одягаються на селі, а скоріше на панський манер. Іще красивіша зробилася, ніж учора: зачісана, припудрена, як на бал.

— Я не знаю, як вас зовуть, хоч вже й знайомі, мене Шурою. Я колись училася в гімназії, а мій батя був податний інспектор.

Тоді аж я почув, що попав не в свої сани! Оцей миршавий дідок з панського кодла, а я його уживав гислооким чортом.

Зайорзав я на стільці й мовчу, бо думаю, як ляпну, а воно буде напевно не на місці.

Старий пішов у другу кімнату, а Шура все гомонить. Я думав, що вона мене вподобала... далі сам почувеш.

А я заховався, закохався так, як чорт у стару грушу...

Ну час і додому йти. Вона прохає:

— Ви-ж заходьте!—а як вийшли у двір, а мені треба було йти садком, вона показує на дзиглика, біля яблоні:

— Отут, як сонце зайде, буду вас виглядати.

Пішов додому. Ранок свіжий, гарний. І куди не повернусь,—скрізь бачу Шурчини очі; і роса мехтить, як вони. Розстібнув коміра й йти не хочеться додому.

А як прийшов на станцію, зараз до Хведора.

— Хто,—кажу,—ота самогонщиця?

Хведір мазнув язиком губи, аж мені в середині стало гірко.

— Що не одв'яжешся? То, брат, з благородних.

— А чого-ж вона самогонку гонить?

— Час такий, благородним треба чимсь заробляти. Хто був усім, той став нічим. Тільки бережись, а то вона виведе тебе в люди!

Доскіпувався, допитувався в нього, чому саме,—так і не сказав.

А я, бідолага, як унадився—кожну ніч там пропадаю, ще не посиніло на дворі, а я вже там.

Ну, проваландався так, мабуть, з місяць, а потім задумав одружитися. Тільки самогон шкодить.

— Шуро!—кажу.—Покинь його гонити! Хіба гарно дивитися, як обригають тобі всю долівку.

— Та я вже покинула!—і ну мене цілувати, як вогнем обпікає.

А я навпростець до мети.

— Шуро! Давай поберемося!

Вона засмутилася.

— Ох, не хотіла я шлюбу так рано-бо, та люблю брати тебе дуже. Тільки мій папаша чоловік боговірний, та й сама я не шлюха й не безбожниця—даю тобі згоду на шлюб, коли повінчаєшся.

Почухав за вухом,—хлопці сміятимуться. А що мені робити? Повінчаємося. Нехай піп справить комедію зайвий раз.

— Згода!

За вечерею порішили так: справити весілля другої неділі. Так і зробили.

Соромно було після того ходити на лекції. Ніколи раніш не пропускав, а то, щоб не дивитися в очі, перестав ходити.

А після мого одруження обкрадають й обкрадають вагони все частіше й частіше.

Я того й не помічав, що вона випитує в мене.

А одного разу, ото саме тоді, як підстрелили одного нальотчика, так мені Шурочка завдала жару:

— Як вам не соромно людей убивати! Де ваша совість, де ваш бог?

Одне слово, сказала жінка. Глянув я на неї тоді: справжня зміюка, аж шипить. Що робити? Кажу:

— Покину я сторожувати?

— Кидати не треба. З чого-ж ти будеш жити. Людей не треба убивати.

— А як доведеться... Я-ж охораняю державне майно.

Почала моя жінка плакати:

— Якби знала ніколи-б не виходила за душогубця.

Не стерпів, вискочив з хати. А як охолонув, почав міркувати:

— Якби, думаю, не хотіла, щоб убивав, то настояла, щоб покинув службу, найшов-би що робити. А то щось не ладне.

Надвечір нагодився Микола. Хвалюсь йому. Все говорю, всю душу розкриваю. Він слухав, а потім:

— Знаєш, Григоріє, твоя жінка в компанії з тими нальотчиками. Вона-ж випитувала в тебе. Постеж за нею!

Залишився сам. Невже правда? А треба прислідити. Я пригадав, що в Шурки є залізна шухлядка в скрині (як я раніше не догадався подивитися), а жінка мені забороняла лазити до її скрині і ключі в неї.

... Проходить кілька днів. Підходить моя черга вартувати. — Я до Миколи, щоб він за мене постояв. Той згодився.

А я вийшов з хати, попрощався з жінкою, але до вагонів не пішов, а став за деревом у садку.

— Не може-ж бути, щоб вона була сама. Їх мабуть ціла шайка!

Коли так і є. Йде мужчина, тихенько насвистує. Вона як зачула, його кроки, вибігла назустріч і повела його в хату.

Я бігом до вікна, притулився до скла й слухаю. А та хатка, де я живу, невеличка: дві маленьких кімнати з кухнею. Вони сіли вдвох на моєму ліжкові, я бачив, на моє щастя не зовсім засуното було занавіску. Дивився недовго, бо Шурка встала й за-тягла занавіску.

— Жорж!—обзивається до того мужчини, стоячи біля вікна, так, що й я почув.—Ходімо посидимо на піддашках. Мого йолопа не буде цілу ніч.

Я затремтів, ледве не вскочив у кімнату та не дав їй в зуби. Та подумайте: це-ж було кожної ночі, як мене не було вдома, кожної ночі отой босяк спав, сидів з моєю жінкою. Обдурювали мене!

... Я, як почув, що вони підуть сидіти туди, сам у ту-ж мить, біля стінки, та під піддашки. А у мене під піддашками є дверці, раніш хтось курей заганяв туди. Заліз. Там воняє, смердить, мені сидіти погано. Коли це йдуть вони: дошки повгиналися, заскрипіли.

Я стримую себе, щоб не кахикнути, не чхнути.

Жорж розпитує про вагони й каже:

— Ще раз полататься, а тоді можна й переїхати. Заживемо з тобою, Шурочка, як птиці небесні!

Далі—поцілунки... А потім — на дворі обридло сидіти, пішли в хату. Засунули засов.

Я виліз. Не знаю, як приступити до діла,—звязала вона мені руки. Знаю, що я для неї машинка, а от не можу донести начальнику станції, або в Д.П.У.

Шалався цілу ніч, під ранок прихсджу. Вона мене зустрічає, ласково так посміхається. А в мене мороз іде по тілі,

— Треба подивитися в шухлядку. Лякати не треба, а то втече.

Послав її до своєї тітки, за салом, а сам відімкнув скриню, та сокиру в руку й хряснув по покришці, аж застогнала та скринька.. А там золото: браслети, персні... всього.—Де-б вона набрала: голу-ж брав, як бубон? Я хутенько загорнув у хустку,—під паху підкинув і мерщій замкнув скриню, розбиту шухлядку викинув під східці, а сам на вокзал. (Жінка й Жорж переводили крадений товар на золото).

Забрав з собою двох агентів Д.П.У.

Прибігли до хати.

В хату.

— Нема нікого.

І в тітки немає.

— Втекла, видко, піддивилася в вікно, або що! Нема й по цей день»...

Григорій тяжко зітхнув.

— Засидівся я з вами, хлопці! Треба подивитися, мо й справді хто біля вагонів вештається! Ніч темна...

Григорій хрипко засміявся, скинув на плече гвинтовку й вийшов.

На лінії та-ж самісінька тиша. Від морського піску, що був на насипу, йшла солодка вогкість,

Похмура п'ятьма ріденько крапотіла. Згодом почав лити літній дощ.

Григорій зайшов між двох ешалонів і став.

І раптом, якась чорна фігура промайнула між вагонами.

— Стій! Хто? Стріляти буду!

— Свої!—і слідом за словами біля вуха щось про-
дзюрчало і зараз заглушилось револьверним пострілом.

— Стій!

Постать, почувши другий оклик, побігла хутчіше.

Григорій проліз під вагоном, націлився й вистрелив.

Постать упала.

Постріли почули стрілочники й прибігли з лихтарем.

Хтось стогнав. Вони всі рушили, прямуючи на голос. І тоді-ж у степу заторохтіли колеса.

Лихтарик мляво, ліниво нащупував постать. Спочатку побачили лише чорну кучу, а потім з неї виділилася людина, що корчилася по насипу від болю. Жінка кинула на лихтарик змучені очі і, злякавшись світу, знову їх затулила.

Григорій стояв, байдуже дивлячись на неї.. І враз, наче щось згадав, кинувся за рейки.

— Втекли!

Жінка розплющила очі і, нервово засміявшись, проказала. .

— Не наженеш! Ой,—і почала ще дужче корчитися й кричати.

Стрілочники мовчки пішли назад до будки.

Ішов теплий літній дощ.

Т Е М Р Я В А

Насунула темна ніч. Вітер зривав із стріх соломую, кидав по калюжах. Навколо мряка; дощ стояв, бився об листки; а дерево плакало, сльози котились і тихенько падали на брудну землю.

І раптом шумів грізно грім, гонив по небу чорні хмари і одгукувався по вулицях.

Дядьки йшли біля тинів. Один став. Просвистів лісовий вітер і заховався в повітках.

Знову рушили, вийшли за село.

Десь прокричав півень, задзвенів відгук глибоко в серці, перетрусився маленькою мрякою.

За селом починався степ. Безмежний океан клонився од вітру тугою, пересипався холодними краплями, хитав тендітні пелюстки квіток.

Постаті дядьків спускались у кручу. Вітер проносився, бубонів по листках верб...

Дядьки, як їжаки, повтягували голови; Федось Перевуд нахилився до товаришів.

— Хлопці, знайте, що продав воли.

Дядьки стояли і щільніше насували на плечі сіряки. Мовчали; тільки один, з кучерявим чубом, затяг тихенько пісню.

Грім не переставав, по кручі шуміли потоки каламутної, перемішаної з глиною, води.

Другі тільки хитали головами:

Горобина ніч, горобина!

Зачовгали по калюжах, обливались дощем...

Кручу пройшли, вилізли, сковзаючись по склизьких схилах.

А ніч була однакова. Мов у бубон, десь далеко бурмотів грім. А инколи гримав.

Роздирав небо і показував ніжні груди.

Було темно.

Дядьки злізли на стріху і проривали дірку.

Тільки краплі перламутрились, коли одкидали жмені соломи.

Вже один тихенько спускався із стріхи: потім за ним поховались і останні. Тільки горобина ніч заглядала проміннями блискавок в чорну дірку.

По драбині спустились у сіни, а відтіля пішли в кімнату.

Перевуд повернувся до хлопців.

Спитав:

— Де-ж вони сплять?—

Хазяїн спросоння забурмотів:

— Хто там? Ти, Одарко?—

Постаті злилися в темряву, не ворухнулись... А потім один пішов у кухню.

Хазяї спали; тихі, рівні подихи ховались у кутках. Перевуд в'їдався своїми гострими очима в темряву. Довгі були хвилини. Вітер стукав у вікно, хитав виконниці.

Перевуд крутнув головою і сміливо прошепотів:

— Ну, братва!—

Й кинулись. Хазяїн затремтів, виривався з рук, а жінка плакала. Хтось засвітив огонь, враз позолотилась жерсть на іконах.

В кухні закричала Одарка. Тихий полохливий шум переносився по кімнатах. Дитинка прокинулася. Перевуд хутко схопив її на руки і одніс у сіни. Хазяїнові закручували назад руки, а жінка тримтила.

Степан засміявся кучерями, підкинув її на руки і поніс у другу кімнату. Там було темно. Жінка прохала:

— Не займайте його!—

— Добре!

Стукали віконниці та на сінешні двері крапотіли громові бризки. І вирвалось чудне в полохливій пітьмі слово:

— У, у, буржуйка!

Закам'яніла молода жінка, розтяглась.

А в другій кімнаті вже кінчили... Хазяїн віддав гроші, впав навколюшки.

Вибух.

Близько підкрався грім.

Другий вибух.

В кухні заплакала Одарка.

— Мовчи, стерво, а то й тобі те буде,—сказав хтось із них.

Степан жалісливо подивився на молоду жінку, на її ніжне тіло і вийшов до хлопців.

— А дитина?

— Та нехай живе!

Надворі барабанив грім, іскрили блискавки. Федось ще раз зирнув на трупа, сховав нагана.

— Ну, хлопці, знаєте скільки грошей? Завтра до мене приходьте ділитися.

Вийшли.

Небо чорне; каламутні хмари пливуть низько, зачіпають сонне село і ніби падають на брудний степ.

Федось уранці встав. Поламане дерево валялось на дворі.

Жінка його вийшла з хати.

Вона завжди була з великим животом—горбата. Кашляла й хворіла.

— Я піду прати білизну,—одгукнулася, згорбилася ще дужче і віддалялася з чувалом.

А в нього червоні жили на очах, ніби понадувались, а брови насунулись. Постать маленька з невеличкою бородою. Подивився.

По садку, між травою, дзюрчали струмки. Земля парувала.

Його хата стояла в глухій вулиці. А там, по долині, стогорі задумливі ліси, лани, гонів гоні; шлях; байраки зелені, жовті, а за ними місця економій, маєтків. Уночі по байраках і між цеглою пробігають сліпі тіні... Був камінь, забрали дядьки на комини, а зразу білють порожні руїни...

На зелених посівах гойдається сонце.

Двір Перевудів обнесений трухлявим тином. Збоку сарай.

І він, випивши, казав:

— Мій двір—економія. А то—каретник,—і показував на сарай. Потім гола клуня; стріхи позападали, ніби погризені пранцями. А хата стара, двері повгрузли і завжди смерділо кізяками, хоч і не було худобини; шйбки позатулювані павутиною та чорними крапками...

Старший син не жив дома. Він учився в школі, недалеко од цього села, колов там дрова, замітав у кімнатах і з цього жив.

Мати одвикла од нього; а батько накидався, коли син приходив додому.

— Живи вдома! Соромиш, сукин син...

А сам ходив до церкви, говорив у великий піст... Тоді жінка жила в сусідах, а діти порозбігались. Чулось:

— Батько говіє, батько говіє.

Перевуд на великдень позичав борошна.

Старі тітки казали:

— Що то вже побожний чоловік. Тільки очі, не доведи, господи!

Зразу по селі йшов од майдана голос, бурхливий.

Перевуд пішов.

Там кричали:

— Ловити треба злодіїв.

А найдужче кричали заможні. На майдані зібралася вся громада. Дядьки ревли, хватались за чуби і махали руками.

— Самосуд, як впіймаємо!

Біля комітету стояв Грицько, міліціонер. Підняв гвинтовку.

— Ми, туди їх, у матю. . Це буржуї.

Він був п'яний і на його ніхто не дивився.

Зомлівали крики.

Говорили дядьки, кашляли й ще кричали:

— Самосуд учинимо, як виявиться.

Федось здригнув і потроху одходив од громади.

Зайшов у вуличку.

Грицько заговк, побачив бородатого дядька.

— А ти чого кричиш?.. Нідзя. Куркулям заборонено кричати,—легенько штовхнув того в спину,—я от старий вояка і то не кричу.

Федось оглядався.

Додому не пішов, а звернув, по садках, стежками..

Що-вечора пізно верталась додому Федосева жінка. В хаті смерділо блощицями та кричали діти.

А раз прийшов додому син.

— Ти нічого не приніс Петре?—обізвалась вона до нього.

— Ні.

Вона заплакала.

— Злидні, синку!.. Учись, а то знаєш батька?

Діти переставали кричати, а Петро задумався.

Мати знову:

— Може підеш завтра до церкви, богу помолишся.

Син не слухав.

Крізь смердючі чорні плями показувались зелені байраки, де вночі бігають темні, сліпі тіні.

І от неділя. По церквах тридзвонили. В повітрі літали ранкові мідні звуки.

Батько глянув кисло на Петра.

— Ти чого не йдеш до церкви?

Мовчанка. Мати зітхнула.

— Не хочу.

Батько підскочив.

— Що—може в комунії?

Діти заскиглили; а мати стала з олив'яними очима, губи сині, шепотіли чи молитву, чи прокляття.

Петро підвівся, похмуро одійшов.

— І не пі-ду.

Раптом вийшов з хати.

... Перед обідом прийшов Грицько (він доводився родичем).

Випивали.

Грицько казав:

— На чорта ти хоч убивав, мовчали-б і так. Забрав що треба й кінець... А то начальник казав... Безразлічно, говорить, а як дізнаюся хто, так некайся.

— Так то-ж буржуї. Жалько йому, чи-що.

— Приказ є. Безразлічно, бандити, говорить.

Увечері позбирались хлопці. Жінка теж прийшла, похнюпилась. Жовтіла мертвим обличчям.

Федось знизав брови.

— Геть звідціля! Чортова моща...

Степан махнув кучерями по козацьки.

— Чудно, Федось, що ти віруючий...

— А хіба не можна?

— Та ні. А що вбиваєш-же; бог заброняє-ж...

— А на фронті?.. Дурниця!

Гілки, прип'яті минулою бурею, заходили в темряву і там згасали.

І буває тут темрява; инколи, з горобиними ночами, трясла землю.

І чути, ніби за кручею щось скиглить; чути як, пролазить нічне плахиття, ніби живе, ніби похмарене.

І от хата одинока, яка була в удалу горобину ніч, така й зразу.

Тоді без ножиків полоснули. Тільки дитина й Одарка не тут, бо трупи позабирали, поховали на кладовищі в одній труні.

А на хресті написали:

— От руки убийць скончались.

Коли ховали, піп то яро брався за бороду, ніби вирвати думав, то гладив. Вітер розтрушував волосся. Піп затягував з дяком, а баби підпирали руками щоки і потім тихенько плакали. Хто зна од чого.

Одна баба казала:

— Та й батюшка жалібно правлять.

І плив дим по могилах.

Це третя була з таким написом, з березами, вишнями.

Зразу Федось думав про це:

— Скажіть: ми правильні, що так робимо?—обізвався він до хлопців.

— Вповні справедливі!

І кипіли жили на лобі, ніби шипучка, та чорніли.

Вперта голова в Федося, лобага.

Друга ніч була ясна, зоряна. Парубки розходились з вулиці, а Федось з братвою мандрував. Умовились не вбивати нікого. Дядько, до якого вони йшли, жив на хуторі. Здалеку ще виднілись комори і хата під залізним дахом.

Збоку спав ліс, розплющував очі й знову дрімав.

Вони, як і в першу горобину ніч, йшли вкупі і коли перед очима вже повирізувались сараї, то вони перелізли через тин. Біля конюшні лежав собака, загарчав.

Степан кинув йому шматок сала. Федось і останні засміялись, бо собака захарчав, пустив червону стьожку і потім витягся.

Ніч була ясна, зоряна.

Вони одламали замка, коні заржали. Федось одв'язав обох; взяв собі одного, а другого віддав Степанові. Сіли. Поїхали через тік тихо. Дзвеніли вуздечки. Інші йшли пішки. Потім із лісу виїхала підвода й ті три сіли на воза.

Стелеться нічний шлях, торохтить віз. А на небі високо недосяжний Чумацький Шлях, а тут синій нічний степ.

Федось крикнув:

— Ну, хлопці, я з Степаном на Колонтай.

Поїхав прямо, а ті звернули вправоруч.

А хазяїн, тільки виїхали вони за тік, одчинив двері, причаїв, як тінь, пішов у хату і вернувся з синами. Пішли до конюшні. Собака здох, а конюшня була зачинена.

Тоді хазяї кинулися по хуторі; собаки загавкали, люди позбігались.

Потім позапрягали коней, а деякі верхи—й кинулись навздогін.

Хазяї сиділи на возі.

Цокали і осі об колеса, а од воза падали тіні. Місяць срібнорогий, ще молодий, плив за ними по тьмяній синяві...

Доїхали до комітету.

Хуторяни увійшли в хату.

Деякі міліціонери спали на долівці, а Грицько сидів біля телефону.

— Вам чого? Чш!

— Обікрадено!

— Так що-ж. Ви куркулі з Водяного. Знаю. А як куркулів обікрадено, то нічого добра в їх хватить...

— А нащо-ж міліція?

— Та ходім до начальника, що там з ним балакати? обізвався бородатий.

І вийшли. Біля комітету стояли підводи, коні дрімали. Знову заторохтів по селу віз.

Назад їхали хуторяни з начальником. Стали. Начальник увійшов, побудив міліціонерів. Грицько схилився на стіл, не вірив.

— Що, хіба справді їхати, це-ж куркулі?

— Їхати! Треба ловити бандитів!

— Хіба є такий закон?—

— Приказ і не розговарювать!

Задзвеніли гвинтовки. Два міліціонери поїхали з хуторянами. Їхав і Грицько.

— Ви, сукини сини, підкупили начальника. Де такий закон, щоб обороняти куркулів?..

Другий засунув затвор.

— Нічого не зробиш. Говорить, бандити.

Хазяї сіли на коней, а інші хуторяни повернули назад. Їхали шагом. З села звернули вліворуч.

— От-туди поїхали вони, бо через тік.

— Так ви-ж могорич ставте.

— Та вже-ж!

Почухали потилиці.

Ніч степова замертвіла, засиніла:

Жита кругом.

По дорозі замирав пил, як і степ.

І серед степу людські голоси були тихі й боязькі.

А Грицько кусав губу.

— Хитрі гади!—Потім побачив дробовики у хуторян.—А оружје чого, хіба можна?

— Дробовики маєм право.

І не балакали.

— Це хлопці: Федось, Степан,—думав Грицько—і чорти їх потаскали... А тепер арештовуй.

— А що, якби вас тут той,—звернувся він до хуторян.

Бородатий розгладив уса, подивився на синів і спокійно промовив:

— Не питай, нас більше, та й подужали-б... Ну, що буде, то буде—наганяти!

Грицько вдарив коня. Понеслися, перепливаючи, сині лани. Впереді виднілися дві точки.

Грицько кричав:

— Стій!— і вибухнув у повітря.

Коні важко дихали і ще важче одбивали пил.

Передні були вже зовсім близько, хуторяни направили дробовики і ще раз крикнули:

— Стій!

Клацали підкови, пил улігся. Передні приставали, потім зовсім стали.

Перебалакувались між себе. Степан хитнув головою й зліз.

— Один чорт, влопалися... Аби хоч менш їх!— теж стали.

Грицько забрав «нагана». Федось мовчав, а хуторяни забрали коней та гладили гриви.

Степан та Федось злізли з коней. Пішли.

Повернули й мовчки поїхали.

Грицько придивився.

— Хлопці! Чого мовчите? Не поїхав, якби не начальник, підкупили, мабуть, оці...

Хазяї єхидно засміялися, а Федось підняв голову.

— Я і на суді скажу, що буржуїв бив! І все... А як вернуся, то побачимо. А начальник буржуйський попихач!

Була тиха степова ніч, мріяли сині лани, нічні кажани перелітали по-над дорогою.

А згори дивився на цих людей срібноногий молодик.

З М І С Т

	Стор.
Земля	3
В ярах	21
Роздоріжжя	35
Паштетня	51
Ліс	73
Вовчі Байраки	83
На станції	101
Темрява	115

Бібліотека красного письменства „НийтОблілкі“

- Алентін В. Емігрантська презва, ц. 20 к.
Віт Ж. Витівка д-ра Окса, ц. 50 к.
Виченко В. Записна книжка (розпр.), ц. 10 к.
Вія О. Діли небесні, ц. 20 к.
Вія О. Вишневі усмішки, ц. 30 к.
Вія Г. Сатира (політична поезія), ц. 35 к.
Вія А. Куркулі, ц. 10 к.
Вія О. Любовні вапої, ц. 25 к.
Вія І. Червона хусточка, ц. 15 к.
Вія І. Ганьслі. Спартак, ц. 1 карб.
Вія І. Пісень. Червоноармійський записувач. 1925, ц. 10 к.
Вія І. Пісень. Народні пісні. 1925, ц. 20 к.
Вія І. Пісень. Сорок пісень та колядок. 1925, ц. 15 к.
Вія І. Пісень. Юнаки йдуть. 1925, ц. 12 к.
Вія І. Пісні революції. 1925, ц. 12 к.
Вія І. Збірник пісень.
Вія І. Декламатор для селянських клубів (готується).
Вія І. Навколо праці (готується).
Вія І. Сімнацять хвилин. 1925.
Вія І. Келлерман Г. Тунель (готується).
Вія І. Кобилянська О. Новелі, ц. 90 к.
Вія І. Кепиленко О. Весела історія (друкується).
Вія І. Козинна Г. За ворітьми. 1925, ц. 10 к.
Вія І. Манжос Б. У хвилях минулого. 1925, ц. 70 к.
Вія І. Мирний П. Хіба режуть воли, як ясла повні. 1925, ч. I—70 к., ч. II—80 к.
Вія І. Немирович-Данченко. Забуга рудня. 1925, ц. 15 к.
Вія І. Панич П. У містечку Бе. 1925, ц. 15 к.
Вія І. Панич П. Калюжа.
Вія І. Пилипенко С. Скалки життя. 1925, ц. 20 к.
Вія І. Поліщук В. Радіо в житах. 1924, ц. 40 к.
Вія І. Поліщук В. Сміло в ногу. 1924, ц. 50 к.
Вія І. Проноза В. Радянська гірчиця. 1924, ц. 30 к.
Вія І. Роні Ж. Вамірег. 1925, ц. 60 к.
Вія І. Слісаренко О. Сотні тисяч сил. 1925, ц. 50 к.
Вія І. Слісаренко О. Дитячий декламатор (готується).
Вія І. Сосюра В. Осінні зорі. 1924, ц. 40 к.
Вія І. Стеблин В. Непописаний листок. 1924, ц. 15 к.
Вія І. Твем М. й Вяшня О. С.-г. пропаганда 1924 (розпр.), ц. 15 к.
Вія І. Українка Л. Твори. Том I. 1924, ц. 1 карб. 50 к.
Вія І. Українка Л. Твори. Том II. 1924, ц. 1 карб. 25 к.
Вія І. Українка Л. Твори. Т. III. 1924, ц. 90 к.
Вія І. Українка Л. Твори. Том IV. 1924, ц. 1 карб. 20 к.
Вія І. Українка Л. Твори Т. V. 1924, ц. 1 карб.
Вія І. Українка Л. Твори. Т. VI. 1924, ц. 1 карб.
Вія І. Українка Л. Твори. Т. VII.
Вія І. Франко І. Твори. Т. I. 1925, ц. 75 к.
Вія І. Франко І. Твори. Том II. 1925, ц. 1 карб. 10 к.
Вія І. Франко І. Без праці, ц. 25 коп.
Вія І. Франко І. Твори. Т. III. 1925, ц. 1 карб.
Вія І. Франс А. Острів пінгвінів (готується).
Вія І. Хвильовий М. Колонії, віли. 1925, ц. 20 к.
Вія І. Чередниченко В. Жіночі оповідання. 1925, ц. 10 к.
Вія І. Черемшина. Село вигибає. 1925, ц. 75 к.
Вія І. Черкасюк. На сарану. 1925, ц. 1 коп.
Вія І. Черкасюк. Дід у раді. 1925, ц. 1 коп.
Вія І. Шкурупій Г. Ленівський декламатор (готується).
Вія І. Шкурупій Г. Пригода мешиніста Хорна (готується)

A 608616

Ціна 40 коп.

